

Θάλασσα και Θαλασσινοί στο έργο του Φώτη Κόντογλου

*Ιωσήφ Αντ. Χαρκιολάκης
Επίσκοπος Αριανζού**

α. Ο Κόντογλου και η Θάλασσα

Ο Φώτης Κόντογλου είναι αναμφίβολα ένας από τους καλλίτερους, τους μεγαλύτερους και αξιολογότερους θαλασσογράφους μας. Έγραψε πολλές εκατοντάδες σελίδες για τη θάλασσα, τους θαλασσινούς, τα κάθε λογής πλεύμενα, τα νησιά, τα ρημονήσια, τους κάβους και τ' ακρογιάλια, τα βράχια, τις ξέρες, τους φάρους, τους κουρσάρους κ.ο.κ. Όπως παρατηρεί ο Ι. Μ. Χατζηφώτης, ανάμεσα στα λογοτεχνικά έργα του Κόντογλου "τα πιο χαρακτηριστικά είναι τα Θαλασσογραφήματά του, που του εξασφαλίζουν κορυφαία θέση μεταξύ των συγγραφέων του είδους".¹ Τούτο είναι καρπός της βαθύτατα αγαπητικής σχέσης του συγγραφέα με το υγρό στοιχείο. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στο παραλιακό Αϊβαλί, έζησε στο νησάκι της Αγιά-Παρασκευής² γνώρισε και συναναστράφηκε από πολύ

* Το κείμενο γράφτηκε σε πολυτονικό. Για λόγους τεχνικούς στάθηκε εντελώς αδύνατο να σεβαστούμε την επιθυμία του συγγραφέα.

1 Πρόλογος στη νέα έκδοση του βιβλίου (Κόντογλου, 1995:11).

2 "Θαρρείς πως δεν έχω βγει από την κοιλιά της μάννας μου, αλλά από τη Θάλασσα. Δεν ξέρω καλά-καλά αν γεννήθηκα στη στεριά ή μέσα στο νερό. (...) Γεννήθηκα σ' ένα ρημονήσι που χοχλακούσε η θάλασσα γύρω του. Την κούνια μου τη ράντιζε τ' αρμυρό νερό της. Με αλισάχνη πασπάλιζε τα μαλλιά μου. Πριν να πιάσω να περπατώ έμαθα να κολυμπώ. Με τα τέσσερα κατέβαινα στην ακροθαλασσιά, και τραβούσα ολόισια μέσα στο νερό, όπως το καβούρι που τ' άφησε η ξέρα στη στεριά κοιμισμένο, και σαν ξυπνήσει τρέχει γλήγορα κατά κει που μυρίζει ή αρμυρή δροσιά της" (*Αϊβαλί*, 1991:287).

μικρός χαριτωμένους θαλασσινούς σαν τον καπετάν-Ρόγκο, τον οποίο κατ' επανάληψη μνημονεύει με στοργή και του ομολογεί χάριτες για την αγάπη που του φύτεψε στην ψυχή για τη θάλασσα,³ τον μπαρμπα-Μανώλη τον Βασιλέ, “το στοιχειό της θάλασσας”,⁴ κι αργότερα τον μπαρμπα-Ηρακλή Γιαβάσογλου ή Γιαβάς τον Θαλασσινό κ.ά. Αυτοί του καλλιέργησαν την αγάπη για τη θάλασσα, για τους θαλασσινούς, τη ζωή, τις συνήθειες και τα βάσανά τους, για τα καράβια, τις βάρκες και τα παραδοσιακά πλεύμενα. Ο καπετάν Ρόγκος μάλιστα, του ευχόταν να γίνει θαλασσινός, και μάλιστα καπετάνιος.⁵ Στην “Ελευθερία” της 20ής Δεκεμβρίου 1953

3 “Σαν μεγάλωσα λιγάκι, μ’ έπαιρνε στην αγκαλιά του ο καπετάν-Ρόγκος, ένας γέρος θαλασσινός, μισός ψάρι – μισός άνθρωπος, και μαζί κ’ οι δυο χωνόμαστε στο νερό. Με βούταγε πολλές φορές μέσα, ως να κοπεί ή ανασαμιά μου, σαν να με βάφτιζε, και σε κάθε βουτιά φώναζε ο μπαρμπα-Ρόγκος: ‘Εέπ! τον καπτάν-Φώτη! Εέπ! τον δέλφινα!’ Κ’ εγώ, αντίς να κλάσω, χαχάνιζα κ’ έλεγα: ‘Πάλι, μπαρμπα-Ρόγκο! Πάλι, μπαρμπα-Ρόγκο!’ Αυτά κι άλλα τέτοια κατσαμάκια που μου ‘κανε ο μπαρμπα-Ρόγκος, δεν τα θυμώμουνα σαν μεγάλωσα, μα μου τα λέγανε οι δικοί μου. Η μητέρα μου κ’ οι θειάδες μου φωνάζανε: ‘Θα το πνίξεις το μωρό!’ Μα το παίρνανε στα χωρατά, δίχως να φοβηθούνε. Σαν άρχισα να καταλαβαίνω παραπάνω, μ’ έβαζε στα γόνατά του, στόλιζε με φύκια τα σγουρά μαλλιά μου, και μου ‘δείχνε το ‘να και τ’ άλλο της θάλασσας, ό,τι τον ρωτούσα. Μου μάθαινε πώς λεγόντανε οι ακροθαλασσιές, οι κάβοι, τα νησιά, οι ξέρες, η πλύμμα κ’ η ξέρα, τα ψάρια, τ’ άλλα τα ζωντανά της θάλασσας, τα φύκια, οι ατραγάνες, τα σύνεργα της ψαρικής, οι βάρκες, τα λογής-λογής καράβια και πώς ταξιδεύανε με τα πανιά. Σωστός θαλασσοδόσκαλος” (*Αϊβαλί*, 1991:287). Κι αλλού: “Δάσκαλός μου στα θαλασσινά στάθηκε ένας γερονταυτικός, Ρόγκος λεγόμενος, μια ανθρωπάρα γίγαντας, βουτηχτής, σφουγγαράς, καπετάνιος, κουρσάρος. Ωστόσο ήτανε καλότατος άνθρωπος, ψυχή άκακη κ’ ήμερη. Με σήκωνε στην αγκαλιά του, πήγαινε και με βουτούσε στη θάλασσα, και μου ευχότανε να γίνω καπετάνιος. Μου σκάρωνε καράβια διάφορα σκαριά, με λογίων-λογιόν αρματωσιές, Θεός σχωρέσ’ τον!” (*Αϊβαλί*, 1991:275).

4 *Αϊβαλί*, 1991:85.

5 Καίτοι δεν έγινε θαλασσινός, όμως και το παρουσιαστικό του, και το περπάτημά του θύμιζαν έντονα θαλασσάνθρωπο. Το παρατηρεί πολύ εύστοχα ο Καθηγητής Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιός, ο οποίος τον γνώρισε από κοντά, τον συναναστράφηκε, ωφελήθηκε πολύ και τον ονομάζει “πνευματικό ευεργέτη” του: “Όψη θαλασσινού, παλιού, πελαγοδαρμένου καπετάνιου, με χέρια κοντά και χοντρά. Περπάτημα επίσης ναυτικού, με βήμα βαρύ” (*ΦΚΕΔ*, 1995:68).

εσημείωνε: “Σαν μεγάλωσα λίγο κι άρχισα να καταλαβαίνω καλύτερα χαιρότανε γιατί αγαπούσα τη θάλασσα και μούδινε την ευχή του να γίνω καπετάνιος μ’ ένα τρικάταρτο καράβι. Μα η ευχή του δεν έπιασε κι αντί να γίνω θαλασσινός και να κάνω ταξίδια στις μακρινές θάλασσες, έγινα γραφιάς και τα γράφω στο χαρτί”.⁶ Το μεράκι του για τη θάλασσα τον έκανε ν’ αναστενάζει και να λέει: “Αχ, γιατί να μη γίνω θαλασσινός, να το ζω, κι όχι να τα γράφω στο χαρτί”.⁷ Και στο σημείο αυτό μας θυμίζει τον Γ. Σεφέρη, που οδυρόταν κ’ εκείνος πως “το μεγάλο λάθος της ζωής μου ήταν που ήμουν φτιαγμένος για τη θάλασσα κι έγινα στεριανός”.⁸ Παρά ταύτα, η σχέση του Κόντογλου με τη θάλασσα δεν περιοριζόταν μόνο “στο χαρτί”. Κάθε άλλο! Έλεγε σχετικά: “εγώ τη νοιώθω βαθιά τη θάλασσα, γιατί γεννήθηκα κοντά της, καλύτερα μάλιστα πρέπει να πω πως γεννήθηκα μέσα της. Κι όπως αγαπά κανένας και πονά τη μητέρα του, που τον βάσταξε στην κοιλιά της, έτσι κ’ εγώ αγαπώ και πονώ τη θάλασσα σαν μητέρα μου. Η βαθειά μουσική που βγαίνει από τα κύματά της με νανούρισε στην κούνια μου. Αναθράφηκα και μεγάλωσα μέσα στους αρμυρούς αφρούς της, δαρμένος από τους ανέμους που φυσούσανε από το πέλαγο”.⁹ Σαν μάννα, λοιπόν,

6 Όπως σημειώνει σχετικά ο Ι. Μ. Χατζηφώτης, “η τελευταία αυτή φράση έχει ξεχωριστή σημασία, γιατί μας δίνει το κλειδί της θαλασσογραφίας του Κόντογλου” (ΘΚΚ, 1990:33).

7 *Αϊβαλί*, 1991:265.

8 Σεφέρης, 1984 :90.

9 Η Μάννα μου η Θάλασσα (*Αϊβαλί*, 1991:283–284). Στο σημείο αυτό μας θυμίζει τον άλλο μεγάλο θαλασσογράφο μας, τον Ανδρέα Καρκαβίτσα (1865–1922) που τον διάκριναν ακριβώς τα ίδια αισθήματα: “Από μικρό παιδί την αγαπούσα τη θάλασσα. Τα πρώτα βήματά μου, να ειπής, στο νερό τα έκαμα. Το πρώτο μου παιγνίδι ήταν ένα κουτί από λουμίνια, μ’ ένα ξυλάκι ορθό στη μέση για κατάρτι κι ένα φύλλο χαρτί για πανάκι. Για μένα δεν ήταν παιγνίδι, ήταν μεγάλο καράβι (...) Αργότερα έγινα πρώτος στο κουπί στο κολύμπι πρώτος: τα λέπια μου έλειπαν. ‘Εσύ θα μας ντροπιάσεις όλους’ μου έλεγαν οι γεροναύτες, όταν μ’ έβλεπαν να κολυμπώ σαν το δελφίνι. (...) Ναι την αγαπούσα τη θάλασσα!” (Καρκαβίτσας, 1973:946).

ομολογεί πως την αγάπησε, κ' υπογραμμίζει: “όποτε δω θάλασσα, ξεπετά η καρδιά μου. Θαρρείς πως δεν έχω βγει από την κοιλιά της μάννας μου, αλλά από τη θάλασσα”.¹⁰ Και δεν έχει άδικο, αν λάβουμε υπ' όψει ότι, σύμφωνα με τη διήγηση της Γενέσεως, από τη θάλασσα παρουσιάστηκε με το θεϊκό πρόσταγμα η πρώτη ζωή· την πέμπτη ημέρα της δημιουργίας “είπεν ο Θεός. Εξαγαγέτω τα ύδατα ερπετά ψυχών ζωσών και πετεινά πετώμενα επί της γης κατά το στερέωμα του ουρανού, και εγένετο ούτως. Και εποίησεν ο Θεός τα κήτη τα μεγάλα και πάσαν ψυχήν ζώων ερπετών, ά εξήγαγεν τα ύδατα κατά γένη αυτών, και παν πετεινόν πτερωτόν κατά γένος, και είδεν ο Θεός ότι καλά. Και ηυλόγησεν αυτά ο Θεός”.¹¹ Στη Βασάντα, μετά, προφανώς, από κάποια περίοδο που δεν θα είχε την ευκαιρία να την χαρεί, επιστρέφει “πάλι στη Θάλασσα, σαν άσωτος γυιός” και της εξομολογείται: “Είμαι πάλι απάνου στην αμμουδιά. Τα πόδια μου λοιπόν με φέρνουνε πάντα σε σένα; Μητέρα μου! Ύστερ' από τόσα χρόνια, αφού ξεμάκρυνα από κοντά σου, κ' έπεσα σε χίλια κίντυνα, και πέρασα από ένα σωρό μικράδες ανάμεσα στους ανθρώπους, ύστερ' από τόσα, έρχομαι πάλι σιμά σου. Η καρδιά μου είναι πεινασμένη από αντρεία και λευτεριά, κ' έρχομαι να σε δω, σαν ένας γιος ξενιτεμένος που πάει να δει τη μάννα του. (...) Και όμως, ξέρουμε τα λόγια μας, αγαπημένη μου μαννούλα!”¹² Ο Ποιητής Σ.Σ. Χαρκιανάκης προτιμά τη θάλασσα όχι μάννα, αλλά “υγρή παρθένο”¹³ – “αιπάρθενο”, γιατί “συνήθισε στη μόνιμη εγκυμοσύνη / κι όσες φορές την ξεγεννάμε δυσανασχετεί, / το δέχεται βιαζόμενη, / είτε ψάρια της παίρνουμε είτε βουλιαγμένα καράβια. / Γι' αυτό ποτέ δεν θα πούμε Μάννα τη θάλασσα / κι ούτε θα της εμπιστευθούμε παιδιά ή καϊκια / όμως θα την θαυμάζουμε σαν αιπάρθενο / αφού καθρεφτίζει ολόκληρο τον ουρανό /

10 Η Θάλασσα ήσυχη και Φουρτουνιασμένη (*Aíbalí*, 1991:287).

11 Γένεσις 1, 20–22.

12 Βασάντα (*IKB*, 1986:147).

13 Χαρκιανάκης, 1998:22.

κι όταν οι άνεμοι λυσομανούν απάνω της / θα σιγοψάλλουμε Ave Maria!".¹⁴ Παρά ταύτα κι αυτόν τον βλέπουμε να ομολογεί: "όμως αγάπησα το σώμα της θάλασσας / και το αγκάλιασα με κατάνυξη μεγαλύτερη / απ' όσο το σώμα της Μάννας μου".¹⁵

Θα μπορούσε να πει κανείς πως η αγάπη του Κόντογλου για τη θάλασσα προχωρούσε ακόμα πιο πέρα· πως άγγιζε το όρια του ερωτισμού. Πως ήταν, όπως έλεγε σε ανάλογη περίπτωση ο Σ.Σ. Χαρκιανάκης, "ένας άλλος καημός / σχεδόν φροϋδική ιστορία".¹⁶ Άλλωστε έχει παρατηρηθεί κι από άλλους πως "μία από τις μεγάλες αγάπες του Κόντογλου υπήρξαν η θάλασσα, αυτό το στοιχείο της αφής και της θηλότητας. Μαζί της είχε μία ταυτιστική – σχεδόν ερωτική – χαρά".¹⁷ Ακόμη παρατηρήθηκε πως "η σχέση του Κόντογλου με τη φύση είναι καθαρά ερωτική".¹⁸ Δεν πρόκειται για αυθαίρετο αφορισμό, τουλάχιστον για την προ του Μυστικού Κήπου περίοδο της ζωής του. Όπως ο ίδιος διηγείται, έπεφτε μέσα στη θάλασσα και της δινόταν ολόκληρος. Πάλεβε στους υγρούς κόλπους της, χαιρόταν τα χάδια της, ανάσαινε το άρωμά της, μεθούσε από τα παιχνιδίσματά της, την απολάμβανε για ώρες με όλες του τις αισθήσεις, πριν την αφήσει, στο τέλος, να τον σπρώξει στην ακρογιαλιά, αποκαμωμένο από την έντονη αυτή συνεύρεση, αλλά και έτοιμο πάντα ν' ανταποκριθεί ξανά στο πλάνο κάλεσμά της.¹⁹

14 Χαρκιανάκης, 1998:67.

15 Χαρκιανάκης, 1998:108.

16 "Ποτέ δεν μπόρεσε να ξεπεράσει τη μέθη του γαλάζιου νερού / των ψαριών την ταπείνωση. / Ο έρωτας για τ' άρμενα και τα σκαριά / ένας άλλος καημός / σχεδόν φροϋδική ιστορία" (Χαρκιανάκης, 1998:103).

17 ΦΚΣΑ, 1998:164.

18 ΦΚΣΑ, 1998:70.

19 "Έπεφτα στο νερό που μοσκοβολούσε αρμύρα, πήγαινα στον πάτο, κι ανέβαινα σαν σαγίτα. Τ' αυτιά μου, που τα 'νοιωθα βουλωμένα εκεί κάτω, και βουίζανε από το νερό που έσκιζα, μόλις ανέβαινα απάνω τα χτυπούσε άξαφνα το μουγκρητό της θάλασσας, που μ' έκανε να χαίρουνται σαν τον δέλφινα. Κολυμπούσα ολόμοναχος, ώρες πολλές, έβαζα το κεφάλι μου μπροστά και πήγαινα καταπάνω στα κύματα, που με σκεπάζανε με αφρούς και μ' ανεβοκατεβάζανε. Αμα έβλεπα

Από την άλλη μεριά, η γη του Ελληνισμού είναι ολοτρίγυρα θαλασσοφίλητη κι η ιστορία της Ρωμιοσύνης είναι στενά δεμένη με το υγρό στοιχείο από την αρχαιότητα· ήδη “από την προελληνική εποχή, τότε που τα καράβια της Αιγαίας φυλής ατρόμητα έπλεαν σ’ όλες τις γνωστές θάλασσες, έτοιμα ν’ αντιμετωπίσουν κάθε επιδρομή, και που οι Φαραώ τα προτιμούσαν στη μεταφορά της ξυλείας των κέδρων του Λιβάνου για τα παλάτια τους, περιφρονώντας τον αποκλειστικό θαλασσινό λαό της Φοινίκης”,²⁰ ως τις ημέρες των ατρόμητων θαλασσοπόρων Αχαιών που κατέκτησαν ειρηνικά τις θάλασσες και τα παράλια από τον Εύξεινο Πόντο μέχρι τις Ηράκλειες Στήλες. Κι από τα χρόνια που οι Βυζαντινοί δρόμονες έσκιζαν τη Μεσόγειο, μέχρι την εποχή της αγιασμένης Επανάστασεως του 1821 που οι άνθρωποι της θάλασσας συνέβαλαν τα μέγιστα με τους αγώνες τους και με τον πλούτο τους στην αποτίναξη του τυραννικού ζυγού και στην υπεράσπιση της τιμής του Γένους. Κι από την εποχή

να ’ρχεται καμιά μεγάλη θάλασσα στεφανωμένη με πολύν αφρό, την περίμενα και, σαν έφτανε μπροστά μου, έδινα μια και χωνόμουνά μέσα στο γαλαζοπράσινο νερό της πού φέγγιζε σαν νεροκρούσταλλο. Το νερόβουνο με κουκούλωνε για μια στιγμή, μούγκριζε από πάνω μου και τραβούσε κατά την ακροθαλασσιά. Μαύρα φύκια πλέχανε απάνω στα δροσερά νερά, γυαλιστερά σαν κορδέλες από λουστρίνι. Σαν έφτανα ανοιχτά, έπεφτα ανάσκελος, με την πλάτη κατά το πέλαγο, απ’ όπου φυσούσε ο αγέρας, και με το πρόσωπο γυρισμένο κατά τη στεριά. Οι θάλασσες μ’ ανεβοκατεβάζανε, κ’ εγώ έβλεπα το πανόραμα. (...) Εκεί που κολυμπούσα ανάσκελος, γύριζα κ’ έβλεπα από πάνω μου και τα θαλασσοπούλια, που κράζανε κάπου-κάπου και σφυρίζανε, βουτώντας μέσα στον δρόσο των νερών. Οι σταλαγματιές από τα ποδάρια τους πολλές φορές πέφτανε στο πρόσωπό μου. Χαιρόμουνά μαζί τους εκείνο το πανηγύρι, ήμουνά σαν μεθυσμένος μέσα στα κατακάθαρα νερά που παφλάζανε ολόγυρά μου. Η δυνατή μυρουδιά τους γέμιζε τον αγέρα. Κάπου-κάπου κατάπινα και καμιά γουλιά, κι αρμούριζε το στόμα μου. Άφηνά το κορμί μου να το σπώχνουνε τα κύματα κατά την ακρογιαλιά. Σιγά-σιγά πήγαινα γιαλό. Αρχίζα να ξεχωρίζω τον πάτο από κάτω μου. Τα νερά πρασινίζανε σαν σμαράγδι. Καταλάβαινα πως μ’ ανασηκώνανε όπως κυλούσανε, σέρνοντας κ’ εμένα μαζί τους, ως που τα ποδάρια μου αγγίζανε στον πάτο, κ’ έβγαινα όζω. (...) Όπως ήμουνά γυμνός, πήγαινα και ξάπλωνα απάνω στα στοιβασμένα κοχύλια, και καθόμουνά μπρούμυτος πολλές ώρες, κοιτάζοντας την αγαπημένη μου τη θάλασσα, που με καλούσε πάλι κοντά της” (*Αϊβαλί*, 1991:284-285).

20 Καρκαβίτσας, 1973:437.

των Βαλκανικών Πολέμων που στόλος ελευθέρωσε τα νησιά του Αιγαίου, ίσαμε την εποχή του Κόντογλου (και μέχρι σήμερα, ασφαλώς), άλλοτε σε ώρες ιστορικής τρικυμίας κι άλλοτε σε ώρες γαλήνης. Αυτό έπαιξε σπουδαίο ρόλο στα αισθήματα του φιλόστοργου και φιλογενούς συγγραφέα για τη θάλασσα.²¹

Ακόμη περισσότερο: οι βιβλικές περιγραφές της Γενέσεως για τα *συστήματα των υδάτων* και οι ποιητικές εικόνες των Ψαλμών του Δαβίδ για τη θάλασσα τη *μεγάλη και ευρύχωρο* κι εκείνες των λειτουργικών ύμνων των Θεοφανίων, ακόμα ίσως κ' η απεικόνιση της θάλασσας προσωποποιημένης στη βυζαντινή ιερά εικόνα της Βαπτίσεως του Χριστού, που “είδε και έφυγε”, κατά τον ψαλμωδό,²² μίλησαν από νωρίς στη θεοσεβή ψυχή του Κόντογλου και τον έδεσαν όχι απλώς αγαπητικά πια ή ερωτικά με τη θάλασσα, αλλά – και κυρίως μετά από τη μεγάλη στροφή του Μυστικού Κήπου – θεολογικά.²³ Η θάλασσα κατέλαβε σπουδαία θέση στην αγωνιζόμενη και

21 Όπως πολύ σωστά παρατηρεί ο Κώστας Σαρδελής, “η θάλασσα στο έργο του πεζογράφου Κόντογλου, αλλά και σε κάποια ζωγραφικά του ‘κομμάτια’, δεν έχει καμιά σχέση με κείνη άλλων ‘θαλασσογράφων’, συγγραφέων και ζωγράφων. Η θάλασσα εδώ είναι το άλλο όνομα του Ελληνισμού. Είναι τα αιώνια ξύλινα τείχη. Είναι το αίμα που κυλάει στις φλέβες της Ρωμοσύνης, από την Αργώ ως τα σημερινά γιγάντια δεξαμενόπλοια. Δεν είναι ο Κόντογλου που διψάει για περιπέτειες. Είναι ο Ελληνισμός. Είναι μια ανάσα ζωής για τον ξεριζωμένο που πάει να σκάσει στο αποπνιχτικό δυτικόδουλο ελλαδίτικο περιβάλλον. Ετούτη η θάλασσα αποκτά οικουμενικό νόημα, όπως οικουμενικό νόημα έχει η Ρωμοσύνη και με τούτο γράφτηκε και καταξιώθηκε στην Ιστορία του κόσμου” (Σαρδελής, 1982:110–111).

22 “Στη Βάφτιση του Χριστού ο Ιορδάνης ποταμός είναι ζωγραφισμένος σαν άνθρωπος (...) Η θάλασσα είναι σα γοργόνα καβαλικεμένη σ’ ένα θεριόψαρο, μ’ ένα καμάκι στο χέρι της” (*Αϊβαλί*, 1991:324–325).

23 Πρβλ. “Πήγα και βρήκα ένα μικρό βραχάκι, και κάθησα κοντά του (...) Κοντά στο βραχάκι σιγοαφρίζανε τα κύματα, μουρμουρίζανε κάποια μυστηριώδη πράγματα. Κάτι φλούδια από χυβάδες και δύο-τρία σουπιοκόκκαλα κειτόντανε εκεί κοντά (...) Τούτα τα ξεχασμένα και καταφρονεμένα πράγματα κινούσανε τη σκέψη μου και την καρδιά μου, με φέρνανε κοντά στον Θεό, στα μυστήρια της ζωής, και με κάνανε να νοιώσω ζωντανά την αιωνιότητα (...) Ου! ου! ου! Αου! ου! ου! Χου! ου! ου! Έτσι βουίζει μακρυνά το πέλαγο, το ακατάλυτα νερά που σαλεύουνε και πάνε κατά κει που τα προστάζει Εκείνος, που το έβγαλε από το χάος της ανυπαρξίας” (Κόντογλου, 1987:66–68).

αγωνιώσα χριστιανική ψυχή του, ως μυστήριο ως δημιουργήμα του Θεού του Αιωνίου, ως εικόνα της φωνής και της δυνάμεως του Θεού²⁴ ή του πλάτους της αγάπης Του για τον κόσμο²⁵ ως στοιχείο που αγιάστηκε από το Πνεύμα του Θεού που επεφέρετο επάνω του ύδατος και θα μείνει αναλλοίωτο ίσαμε τη συντέλεια του κόσμου.²⁶ ως στοιχείο που μετέχει, κατά κάποιο μυστηριώδη τρόπο, συνειδητά στη ζωή της Εκκλησίας.²⁷ Αλλά και ως στοιχείο που ξεχωριστά στην Ελλάδα ευλογήθηκε από την ευσέβεια και τον τίμιο ιδρώτα των Ρωμιών θαλασσινών και τον αδιάκοπο αγιασμό της από τους λειτουργούς του Θεού (λ.χ. με τα εκκλησάκια που υψώθηκαν στ' ακρογιάλια, με τα εικονοστάσια μέσα στα πλεούμενα, με την κατά-

24 “Δεν υπάρχει πιο μεγαλόπρεπο πράγμα μέσα στη φύση να μας κάνει να θαυμάζουμε τόσο την κραταιά δύναμη του Θεού από την αγριεμένη θάλασσα” (ΘΚΚ, 1990:72).

25 Έτσι ακριβώς την είδε κι ο Σ. Σ. Χαρκιανάκης και της έδωσε ένα όνομα που, αν ζούσε ο Κόντογλου, ασφαλώς θα το υιοθετούσε σίγουρα με ενθουσιασμό: Την ονόμασε, πολύ επιτυχημένα, “*εσθήτα ευρύχωρη της Παναγίας*”. “(...) το φρόνημα που δικαιώνει τον αγώνα / ήταν εξίσου ένθεο και για τους δυο μας / γι’ αυτό και μας αγκάλιασε σαν δίδυμους / ή θάλασσα – εσθήτα ευρύχωρη της Παναγίας!” (Χαρκιανάκης, 1989:77).

26 Πρβλ. “Θάλασσα! Ω στοιχείο γεμάτο μυστήριο! (...) Από την πρώτη μέρα της δημιουργίας η θάλασσα ήτανε όπως είναι σήμερα, και θα ’ναι η ίδια ως τη συντέλεια του κόσμου. Πριν να πλαστεί ο άνθρωπος απάνω στη γη, αυτά τα ίδια τα νερά βογγούσανε κι αφρίζανε μέσα στον έρημο τον κόσμο, κάτω από τον έρημο ουρανό, τα ίδια κύματα ξεσπούσανε καταπάνω στις έρημες στεριές, που δεν υπήρχε ακόμα απάνω τους καμμία ζωή, μήτε ζώο, μήτε άνθρωπος, μήτε μαμούνι (...) Η όψη της απομένει ανάλλαχτη, αμόλευτη, όπως ήτανε τότε που ‘πνεύμα Θεού επεφέρετο επάνω του ύδατος’, όπως λέγει η Αγία Γραφή (...) Ο Δαβίδ παρομοιάζει τη φωνή του Θεού σαν το μούγκρισμα της φουρτουνιασμένης θάλασσας. Μα και την ειρήνη, τίποτα δεν μπορεί να την παραστήσει τόσο καλά, όσο η γαληνεμένη θάλασσα” (Αϊβαλί, 1991:282–283).

Επίσης: “Ου! ου! ου! Αου! ου! ου! Χου! ου! ου! Έτσι βουίζει μακριά το πέλαγο, τα ακατάλυτα νερά που σαλεύουνε και πάνε κατά κει πού τα προστάζει Έκείνος, που τα έβγαλε από το χάος της ανυπαρξίας” (Κόντογλου, 1987:67–68).

27 Περιγράφοντας τον γιορτασμό της μεγάλης Δεσποτικής εορτής της Μεταμορφώσεως (6 Αυγούστου) στο οικογενειακό τους Μοναστηράκι της Αγιά-Παρα-

δυση του Τιμίου Σταυρού στα θαλασσινά νερά τα Θεοφάνια, με τις συνεχείς σχετικές αιτήσεις στη Θεία Λειτουργία κ.ο.κ.). Εξ άλλου ο Π. Δ. Μαστροδημήτρης ευστοχώτατα παρατήρησε πως “τον ρόλο που διαδραμάτιζε η έρημος για τους συναξαριστές, διαδραματίζει για τον Κόντογλου η θάλασσα. Δίνει τον χώρο της απομόνωσης, όπου αποκαλύπτεται αμεσότερα η ουσία του ανθρώπου και μέσα της η παρουσία του Θεού”.²⁸ Στη θάλασσα ο Κόντογλου εύρισκε εύκολα και τον άνθρωπο και τον Θεό, όπως οι ασκητές στην έρημο, *μόνος μόνω Θεώ*.

Για τον Κόντογλου “η θάλασσα κ’ η θρησκεία πάνε μαζί στην Ελλάδα”²⁹ – “την Ελλάδα που με σιγουριά πατάει στη θάλασσα”, όπως θυμίζει ο Οδ. Ελύτης.³⁰ Έτσι, στην καρδιά του είχαν περίοπτη θέση και τα τρία· και η θρησκεία,³¹ ο Χριστιανισμός στην ανόθευτη κι αγνότερη μορφή του – την Ορθοδοξία και η Ελλάδα,³² ως “τόπος και

σκευής στο ομώνυμο νησάκι του Αϊβαλιού, κι αφού αναφέρθηκε στη μυσταγωγική ατμόσφαιρα της Θείας Λειτουργίας, σημειώνει: “Όξω η θάλασσα γιόρταζε· τα βουνά πανηγυρίζανε. Το Θαβώρ και Ερμών χορεύανε μαζί με το Χοντρόβουνο και με της Αγιάς-Παρασκευής τον θεόχτιστο βράχο (...) Ο Άγιος Πέτρος βόλενε τα δίχτυα μαζί με τον γερο-Νηρέα και με τον μπαρμπα-Λιβανή στο νάρτηκα της Νησοπούλας. Το κόνισμα τ’ Αγίου Νικόλα στεκότανε ακουμπισμένο σ’ ένα αρχαίο μάρμαρο που παρίστανε τον Ποσειδώνα. Ο ηλιοκαμένος παπα-Στέφανος έπινε τον καφέ του μετά τη Λειτουργία κι αγνάντευε τη θάλασσα, καθισμένος σε μια σπασμένη κολόνα από τον καιρό των Ελλήνων. Μακαριότητα άπλωνε απάνου σ’ όλη την πλάση” (*Αϊβαλί*, 1991:327).

28 *Για το Πεζογραφικό Έργο του Φώτη Κόντογλου*: Περιοδικό “Διαβάζω”, αρ.φ. 113/27-2-1985, αφιέρωμα στον Φώτη Κόντογλου, σελ. 25.

29 Φουρτουνές στα Ξερνήσια (ΘΚΚ, 1990:124).

30 Ήλιος ο Πρώτος, *Σύγχρονοι Ποιητές – Οδυσσέας Ελύτης*. Αθήνα 1979, σελ 44.

31 “Ο Κόντογλου είχε μέσα του το Χριστό. Είχε μέσα του την ελληνική Ορθοδοξία στην απόλυτη μορφή της, ασυμβίβαστη. Ήταν ‘ριζορθόδοξος’, κατά τον επιτυχή χαρακτηρισμό του ποιητή Νίκου Καρούζου” (Σαρδελής, 1982:131).

32 Όπως πολύ ορθά παρατηρεί ο Κώστας Τσιρόπουλος, “η συνειδητή ελληνικότητα του Κόντογλου είναι φανερή, (...) είναι βιωμένη, συνειδητή, και συναιρεί στη μήτρα της ολάκερη την ελληνική Ιστορία και ζωή” (ΜΚ, 1975:53).

τρόπος ζωής και θαύματος” όπως θα την όριζε ο Σ.Σ Χαρκιανάκης³³ και η θάλασσα, που είναι “το αίμα που κυλάει στις φλέβες της Ρωμιοσύνης”.³⁴ Αλληλένδετα, αζεχώριστα, αλληλοπεριχωρούμενα.³⁵ και τα ύμνησε με την πέννα του επάξια και τα τρία.

β. Θαλασσάνθρωποι

Η αναστροφή του Κόντογλου από τα πρώτα κιόλας παιδικά του χρόνια με τον κόσμο των ανθρώπων της θάλασσας στάθηκε αιτία να μας περιγράψει αυθεντικά φυσιογνωμίες ψαράδων, βαρκάρηδων, ναυτίλων, караβοκύρηδων κι άλλων ανθρώπων της θάλασσας, που είναι οι φορείς, συνεχιστές και δημιουργοί της θαλασσινής και ναυτικής παραδόσεώς μας. Παράλληλα, η γόνιμη φαντασία του, κεντρισμένη ενωρίτατα από τη μελέτη του Ροβινσώνα Κρούσου³⁶ και των έργων του Ιουλίου Βέρν,³⁷ μας παρουσίασε πλήθος

33 Χαρκιανάκης, 1985:303.

34 Σαρδέλης, 1982:111.

35 Χαρακτηριστική εν προκειμένω είναι και η παρατήρηση του Κόντογλου για την ονομασία της θάλασσας στην ελληνική γλώσσα: “Ακόμα και τ’ όνομα που της έδωσε ο Έλληνας με τη ζωγραφιστή τη γλώσσα του, λέγοντάς την ‘θάλασσα’, θαρρείς πως σε κάνει ν’ ακούς το δροσερό το σφύριγμά της, και τ’ αχολόγημά της, που μέσα του λες είναι μυριάδες φωνές από τ’ αμέτρητα ζωντανά που χαίρονται τη ζωή μέσα στα νερά της, και τον αφρό που χοχλακά σαν ασπρολούλουδο απάνω στα παλληκαρίσια κύματα του πελάγου, και που μαζεύεται σαν γιασεμί στους κάβους και στις αμμουδιές” (ΘΚΚ, 1990:75).

36 “Από τα μικρά μου χρόνια είχα μεγάλον πόθο να γίνω ταξιδευτής και διάβαζα ολοένα τον Ροβινσώνα Κρούσο, το Σεβάχ Θαλασσινό, κι άλλες τέτοιες Ιστορίες” (ΘΚΚ, 1990:146). Επίσης: “Τον Ροβινσώνα τον διαβάζω κάθε τόσο, και κάθε φορά μου φαίνεται σαν να τον διαβάζω για πρώτη φορά, και γεμίζει η ψυχή μου από παιδικά χαρά (...) Ο Ροβινσώνας θαρρώ πως είναι ένας άνθρωπος ζωντανός, που φάγαμε μαζί ψωμί κι αλάτι, που ταξιδέψαμε μαζί που θαλασσοπνιγήκαμε μαζί” (ΘΚΚ, 1990:174).

37 “Ιούλιος Βερν! Μαγικό όνομα για τα παιδιά και για όσους απομείνανε παιδιά σ’ όλη τη ζωή τους. Ένας απ’ αυτούς είμαι κ’ εγώ. Τα βιβλία του τα διαβάζω και σήμερα, όπως τα διάβαζα στα μικρά χρόνια μου” (Ιούλιος Βέρν – Μαγικό Όνομα για τα Παιδιά και για όσους Έμειναν Παιδιά... ΘΚΚ, 1990:161).

κουρσάρων, θαλασσοπόρων και τυχοκυνηγών (ο όρος δικός του),³⁸ παλιότερων και νεότερων. Στο τέλος παρουσίασε και τον ίδιο τον εαυτό του σαν κουρσάρο (τίμιο όμως) όταν, κυνηγημένος κι αυτός απ' τις ορδές του Μουσταφά Κεμάλ, αναγκάστηκε να περάσει μ' ένα καϊκι από την Αγιά-Παρασκευή στη Μυτιλήνη, παίρνοντας μαζί του από το Μοναστήρι τους τα ιερά κειμήλια κι ό,τι άλλο μπόρεσε, για να μην τα διαγουμεύσουν και τα βεβηλώσουν οι Τούρκοι και πάλι να επιστρέψει κρυφά για να πάρει στην ελεύθερη Ελλάδα ό,τι πρόφτανε ακόμα από το βίος τους.³⁹

Αφήνοντας τους κουρσάρους κατά μέρος, ως ελάχιστα σχετιζόμενους με την παράδοση της Ρωμιοσύνης (εξόν απ' όσα τράβηξαν οι νησιώτες κι ο υπόλοιπος Ορθόδοξος Ελληνισμός των παραλίων από ανθρώπους του είδους αυτού⁴⁰), θα περιορισθούμε στις αρχετυπικές εκείνες μορφές παραδοσιακών ελλήνων θαλασσανθρώπων που παρελαύνουν στις σελίδες του Κόντογλου.

Επειδή ο Κόντογλου βλέπει τον Ελληνισμό διαχρονικά, δεν παραλείπει να αναφερθεί και σε αρχαίους θαλασσινούς, και μάλιστα στο ναύαρχο Νέαρχο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που, το 325 π.Χ., ξεκίνησε με τους άνδρες του από τις εκβολές του Ινδού ποταμού “στη θάλασσα της Νοτιάς (...) να σπουδάξει τα παραθαλάσσια”.⁴¹ Πρόκειται για εγχείρημα που το ενέπνευσε, αφ' ενός μεν η ανάγκη να εξασφαλισθούν από θαλάσσης οι επιτυχίες του Μεγάλου Αλεξάνδρου στη στεριά, αφ' ετέρου δε η φυσική στον Έλληνα ροπή και τροπή προς τον ανοιχτό αγέρα της θάλασσας και τις συναφείς περιπέτειες. Ο συγγραφέας τονίζει τη θεοσέβεια των θαλασσοπόρων

38 ΦΑΑ, 1994:242.

39 Τίμιος Κουρσάρος (*Αϊβαλί*, 1991:239–244).

40 Το σχετικό κείμενο του Κόντογλου: Οι Κουρσάροι, Τύραννοι των Νησιών μας (*Ρωμιοσύνη*, 1989:214–225).

41 Έλληνες Θαλασσινοί στις Θάλασσες της Νοτιάς (*ΠΚΒ*, 1986:279).

εκείνων και του βασιλιά τους, σημειώνοντας πως πριν ξεκινήσουν το εξερευνητικό ταξίδι τους, ο Μ. Αλέξανδρος “πρόσταξε να σφάξουνε βόδια και πρόβατα, για θυσία στον Ποσειδώνα και στους άλλους θαλασσινούς θεούς, και να ρίξουνε χρυσαφικά στη θάλασσα, για να ’ναι χρυσό το ταξίδι τους”.⁴² Και πάλι σημειώνοντας πως, όταν, μετά από απερίγραπτους κινδύνους και περιπέτειες επέστρεψαν σώοι, έκαμαν “θυσίες στο Δία το Σωτήρα και στον Ηρακλή και στον Απόλλωνα, που πιστεύανε οι παλαιοί πως φύλαγε τους ανθρώπους από το κακό, και στον Ποσειδώνα και στους άλλους θεούς της θάλασσας”.⁴³

Από τα νεώτερα χρόνια πρώτον μας παρουσιάζει έναν μυστηριώδη θαλασσινό, τον καπετάν-Νικόλα Κεφαλά από τη Ζάκυνθο, που ήταν “αληθινός Σεβάχ Θαλασσινός (...) Σε ηλικία που άλλοι θαλασσινοί είναι ακόμα μούτσοι, αυτός ήτανε κι όλας καπετάνιος. Είχε αρματωμένο ένα καϊκι, μια πουλάκα, κ’ έκανε μ’ αυτή τέρατα και σημεία”.⁴⁴ Γεμάτος από το “ελληνικό δαιμόνιο”, εκίνησε γη και ουρανό για να βοηθήσει την πατρίδα του στον αγώνα για την αποτίναξη του Οθωμανικού ζυγού. “Γεννήθηκε κατά τα 1770 (...) από παιδί ως που πέθανε, δεν έπαψε ν’ αγαπά τη Ζάκυνθο και την Ελλάδα μ’ έναν πατριωτισμό που τον έκανε σαν μανιακόν.”⁴⁵ Ήταν ο πρώτος Έλληνας караβοκύρης που πέρασε τον Ατλαντικό κι έφτασε στην Αμερική (1816). Με την κήρυξη της Επανάστασέως του 1821 ξεκίνησε και πήγε στην Περσία για να ξεσηκώσει τον Σάχη εναντίον των Οθωμανών. Πήγε στη Ρωσία για να ξεσηκώσει και τον Τσάρο. Πήγε επίσης στην Ινδία, όπου, με τη βοήθεια ενός άλλου Έλληνα, του Δημήτρη Γαλανού, μάζεψε χιλιάδες λίρες για τον αγώνα και τις έστειλε στην Ελλάδα. Πήγε ακόμη στην Ιταλία και ζήτησε από τον

42 ΠΚΒ, 1986:279.

43 ΠΚΒ, 1986:295.

44 Ο Καπετάν Κεφάλας, ο Φιλόπατρις (*Ρωμιοσύνη*, 1989:253).

45 *Ρωμιοσύνη*, 1989:253.

Πάπα να μεσολαβήσει στην Τουρκία ν' αφήσει ελεύθερη την Ελλάδα. Έκανε κατόπιν για ένα διάστημα και τον κουρσάρο και “κούρσευε την Ερυθρή Θάλασσα και μπλοκάρισε τη Βασόρα, για να μην αφήσει τον Μωχάμετ Άλη να στείλει στρατό καταπάνω στην Ελλάδα”.⁴⁶ Όταν δημιουργήθηκε το ελεύθερο ελληνικό κρατίδιο άφησε τις περιπέτειες κι αποσύρθηκε στη Ρουμανία. Αργότερα πήγε και προσκύνησε τους Αγίους Τόπους, επισκέφθηκε την Κύπρο, τη Σάμο, τη Μυτιλήνη κι άλλα μέρη και “στο τέλος καταστάλαξε στη Θεσσαλονίκη, κ’ εκεί πέθανε ογδόντα χρονών, στα 1850. Και, μ’ όλο που γύρισε τόσον Κόσμο κ’ ήτανε τετραπέρατος κι ακατακάθιστος, είχε κακά στερνά, πέθανε σε μεγάλη φτώχεια”.⁴⁷ Λίγο πριν πεθάνει είχε γράψει κ’ ένα βιβλίο με τίτλο: “Οδηγία θαλάσσιος παρά του θαλασσοπόρου καπετάν Νικολάου Κεφαλά εκ Νήσου Ζακύνθου”, στο οποίο σημειώνει και τον τελευταίο του καημό: “Εκείνο το οποίον φαρμακώνει τας ολίγας ημέρας της ζωής μου είναι το ότι δεν δύναμαι να αναπνεύσω τον γλυκύτατον αέρα της λατρευομένης πατρίδος μου Ζακύνθου και να αφήσω την τελευταίαν μου αναπνοήν εις τους βραχίονας των συγγενών μου και φίλων μου, και να ενταφιασθή το πολυπαθές και κοπιασμένον σώμα μου εις το μνημείον των προπατόρων μου”.⁴⁸ Αθεράπευτος νοσταλγός, γνήσιος απόγονος του Οδυσσέα.

Ξεχωριστή μνεία κάνει ο Κόντογλου των γενναίων θαλασσινών αγωνιστών του 1821, και μάλιστα των πυρπολητών Κανάρη, Σαχτούρη, Βατικιώτη και άλλων, υπογραμμίζοντας την τόλμη, την παλληκαριά, τον βαθύ πατριωτισμό και την ευσέβειά τους, στο κείμενό του: “Ο Κανάρης κι άλλοι Θαλασσινοί Αγωνιστές”.⁴⁹

46 *Ρωμιοσύνη*, 1989:254.

47 *Ρωμιοσύνη*, 1989:254.

48 *Ρωμιοσύνη*, 1989:256.

49 *Ρωμιοσύνη*, 1989:302–308.

Από τον χώρο των караβοκύρηδων απαθανατίζει τον αγαπημένο του καπετάν-Ρόγκο, τον καπετάν-Στέλιο Καρνιαγούρο και τον καπετάν-Γρίτσα.

Για τον πρώτο σημειώνει: “δάσκαλός μου στα θαλασσινά στάθηκε ένας γεροναυτικός, Ρόγκος λεγόμενος, μια ανθρωπάρα γίγαντας, βουτηχτής, σφουγγαράς, καπετάνιος κουρσάρος. Ωστόσο ήτανε καλότετος άνθρωπος, ψυχή άκακη κ’ ήμερη”.⁵⁰ Συναντήθηκαν οι δρόμοι τους πολύ νωρίς, όταν ο Κόντογλου ήταν ακόμα πολύ μικρός, κι όπως σημειώνει, ο Ρόγκος “είχε φιλία με το σπίτι μας, γιατί στο χτήμα μας είχαμε την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, κ’ ερχότανε τον δεκαπενταύγουστο, επειδής τόχε τάξει στην Παναγία να νηστεύει και να προσεύχεται”.⁵¹ Το έθιμο να πηγαίνουν οι πιστοί τις ημέρες του Δεκαπενταυγούστου, κατόπιν τάματος ή όχι, σε πλησιόχωρα Μοναστήρια και να ζουν τις ημέρες αυτές με νηστεία, προσευχή και πνευματική ανάταση, σώζεται έως και σήμερα στην Κρήτη και ονομάζεται “δεκαπεντάρισμα”. Οι γυναίκες μάλιστα συνηθίζεται κάποτε να είναι ντυμένες στα μαύρα από ευλάβεια προς την Παναγία ή λόγω τάματος, να επιστρέφουν δε στις συνήθειες ενδυματικές τους προτιμήσεις ανήμερα της εορτής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, για την χαρά της πανηγύρεως. Ενθυμούμαι προσωπικώς την αείμνηστη λαογράφο Ειρήνη Παπαδάκη να μου διηγείται με συγκίνηση ότι αξιώθηκε να κάμει στην Παναγία Φανερωμένη της Σητείας περίπου εβδομήντα “Δεκαπεντάρηδες” – έτσι λένε τοπικώς τον Δεκαπενταύγουστο. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Κόντογλου, ο καπετάν-Ρόγκος “από γεννησιμιό του ήτανε θαλασσινός. Θαλασσινός από θαλασσινούς, από πάππο-προπάππο, από πατέρα κι από μάννα”.⁵² Ήταν μια φυσιογνωμία μεγαλόπρεπη, αρχοντική, αγαθότατου χαρακτήρα και “όλοι τον αγαπούσανε και τον σεβόντανε, σαν να ’τανε κανένας δεσπότης ή κανένας άρχοντας”.⁵³ Δυνατός στο σώμα,

50 Αληθινά Παραμύθια (*Αἰβαλί*, 1991:275).

51 Καπετάν Ρόγκος (*ΦΑΑ*, 1994:113).

52 Ο Καπετάν-Ρόγκος (*Αἰβαλί*, 1991:193).

53 *Αἰβαλί*, 1991:192.

εξαιρετικά ανδρείος στην ψυχή και ρισοκίνδυνος, είχε μια *μπομπάρδα*, με την οποία “ταξίδευε χρόνια στη Μαύρη Θάλασσα, και τον ξέρανε όλοι στη Βλαχιά, στο Ταϊγάνι, στην Πόλη και στα Μπουγάζια. Υστερότερα πούλησε τη *μπομπάρδα* κι αρμάτωσε ένα τσούρμο σφουγγαράδικα με βουτηχτάδες (...) Ψάχνανε να βρούνε βουλιαγμένα καράβια και παπόρια, και τριγυρίζανε σ’ όλη την Άσπρη Θάλασσα”.⁵⁴ Έτσι βρήκανε και το ναυάγιο της ναυαρχίδας του Ορλώφ που βούλιαξε στον κόλπο της Κρήνης (Τσεσμέ) στα 1774, κατά τον Ρωσο-τουρκικό πόλεμο και το διαγούμισαν. Κάποια στιγμή όμως, μετά από προδοσία, βρέθηκε με τους συντρόφους του στις τουρκικές φυλακές, κατηγορούμενος για παράνομο ψάξιμο της θάλασσας και εύρεση θησαυρών. Οι σύντροφοί του πεθάνανε εγκάθειρκτοι, ενώ αυτός άντεξε κ’ επέζησε, οπότε “οι Τούρκοι, βλέποντας την αντρεία του, κάνανε ριζά στον σουλτάνο, κ’ έφταξε φερμάνι να τον βγάλουνε από το μπουντρούμι”.⁵⁵ Μάλιστα οι συμπατριώτες του έβγαλαν και κάποιο τραγούδι “σαν κουρσάρικο, τραγουδώντας τον Ρόγκο με τα παλληκάρια του, που βρήκανε την καπιτάνα του Ορλώφ”.⁵⁶ Ο καπετάν Ρόγκος ήταν αληθινός άρχοντας· φιλόανθρωπος, θεοφοβούμενος, ευλαβής· “ήτανε πολύ θρήσκος. Όποτε βρισκότανε στη στεριά, δεν έλειπε από την εκκλησιά. Την αγαπούσε πολύ. Δεν άφηνε λειτουργία, παράκληση, αγιασμό, ευχέλαιο, μνημόσυνο. Σαν έγινε καπετάνιος έκανε πολλές δωρεές στις εκκλησιές και στα ορφανά. Γι’ αυτό του είχανε ιδιαίτερο στασίδι κοντά στο δεσποτικό, πιο φαρδύ και πιο ψηλό από τ’ άλλα”.⁵⁷ Ο σεβασμός και η τιμή τον ακολούθησαν και μετά τον θάνατό του. Ο Κόντογλου θυμάται πως και τον καιρό που ο ίδιος ήταν νεαρός, “ο κόσμος τον θυμότανε, κι όλοι λέγανε από την καρδιά τους: ‘Θεός σχωρέστ’ τον! Αγίασμα να βγάλουνε τα κόκκαλά του!’”⁵⁸

54 *Αϊβαλί*, 1991:194.

55 *Αϊβαλί*, 1991:195.

56 *Αϊβαλί*, 1991:195.

57 *Αϊβαλί*, 1991:193–194.

58 *Αϊβαλί*, 1991:195.

Ο καπετάν-Στέλιος ο Καρνιαγούρος, Αϊβαλιώτης караβοκύρης κι αυτός, έκανε εμπόριο λαδιού στη Μπραϊλα και στην Πόλη, όπου και τελικά περιώρισε τις μεταφορές και το εμπόριό του. Εκεί “είχε πολλές γνωριμιές, τον ξέρανε Ρωμιοί και Τούρκοι και τον είχανε σε μεγάλη υπόληψη, γιατί, εκτός που ήτανε σοβαρός άνθρωπος και κουβαρντάς, αλλά και στο παρουσιαστικό ήτανε επίσημος, μεγάλοςωμος, εμορφάνθρωπος, λες κ’ ήτανε από πασάδικο σόγι”.⁵⁹ Ήταν άνθρωπος νοικοκύρης, με καλαισθησία και αρχοντιά, που ζωγραφίζονταν και στην εμφάνιση του караβιού του· “η μπομπάρδα του (...) ξεχώριζε ανάμεσα στα λογής-λογής πλεούμενα, που μερμηγκιάζανε μέσα στο λιμάνι, έμορφο σκαρί, αρχοντικό σαν τον καπετάνιο της, βαμμένο με μεράκι, καθαρό, κουβέρτα καθρέφτης, πανιά πάντα καινούργια, ξάρτια, άγκουρες, καδένες, όλα σαν ζωγραφιστά”.⁶⁰ Προφανώς ο καπετάν-Στέλιος ήταν θεοσεβής άνθρωπος. Την πίστη και εξάρτησή του από τον Θεό μαρτυρούσε και ο στολισμός της πρύμης της μπομπάρδας του, όπου ήταν σκαλισμένα “δυο περιστέρια που βαστούσανε με τις μύτες τους μια κορδέλα όπου έγραφε: ‘Τους μέλλοντας πλέειν διαφύλαξον, Κύριε’”.⁶¹ Όταν στα 1903, παραμονές Χριστουγέννων, βρέθηκε στην Πόλη, μαζί με τον καπετάν-Γρίτσα, δεν κατέλυσαν πασχαλινά φαγητά, αλλά κράτησαν τη νηστεία των Χριστουγέννων. Σ’ αυτό μάλιστα τους συνόδεψε κι ο Τούρκος φίλος τους Βασίφ-εφέντης, ο οποίος, όμως, παραέφαγε θαλασσινό και εξεμέτρησε το ζην από αποπληξία, όπως αναφέραμε και στο κεφάλαιο “Οι Γιορτές”. Κατόπιν, επιστρέφοντας στο Αϊβαλί από την Πόλη, κινδύνεψε με το καράβι του στη Θάλασσα του Μαρμαρά. Μόλις όμως κατάφερε να το ποδίσει κοντά σ’ ένα από τα Μαρμαρονήσια, έσπευσε ν’ ανέβει στο Μοναστηράκι της Αγίας Παρασκευής που υπήρχε εκεί, ν’ ανάψει κεριό ευχαριστίας για τη σωτηρία τους.⁶² Η χριστιανική του ψυχή, ξεπερνώντας το μέγα χάσμα,

59 Ο Καπετάν-Στέλιος κι ο Βασίφ-εφέντης (*Αϊβαλί*, 1991:118).

60 *Αϊβαλί*, 1991:118.

61 *Αϊβαλί*, 1991:119.

62 *Αϊβαλί*, 1991:120–122.

θηρσκευτικό και εθνικό, που τον χώριζε από τον Βασίφ-εφέντη, πό-νεσε πολύ για τον θάνατο του Τούρκου, κι ο πόνος αυτός δηλητηρί-ασε όχι μόνο τη χαρά για την αίσια επιστροφή στην πατρίδα μετά από τον κίνδυνο του ταξιδιού, αλλά και αυτή την ευφροσύνη της με-γάλης γιορτής των Χριστουγέννων: “Από τον νου του δεν έφευγε ο καϋμένος ο Βασίφ-εφέντης, ακόμα και μέσα στην εκκλησιά. ‘Ημαρτόν σοι, Κύριε’, μουρμούριζε, ‘για έναν αλλόθρησκο να το πάρω τόσο βαριά, σα να ’τανε αίμα μου, σα να ’τανε αδερφός μου! Μα άραγες ο Χριστός ήρθε σε τούτον τον κόσμο μόνο για μας τους βαπτισμένους, και δεν ήρθε για ούλον τον κόσμο, για κάθε άνθρω-πο που έχει καλή ψυχή, τι Τούρκος, τι Ρωμιός: Ο Θεός των πνευμά-των και πάσης σαρκός, ανάπαψε και συγχώρεσε και τον Βασίφ-εφέ-ντη, που είχε ψυχή πιο καλή από μας τους χριστιανούς!’”⁶³

Ο καπετάν-Νικόλας Κοντογιώργης ή Γρίτσας “μ’ όλο που γεννή-θηκε σκληρός άνθρωπος, πάντα του ήτανε γλυκομίλητος και χωρα-τατζής. Βιβλίο να ’χες, να γράφεις τα λόγια του, τέτοιο χάρισμα εί-χε από Θεού”.⁶⁴ Επρόκειτο για αρχαιότερο τύπο карабоκύρη, με αυξημένο αίσθημα αιδούς και αυτοσεβασμού, ντυμένον την παρα-δοσιακή νησιώτικη φορεσιά, τη βράκα: “Στενά δεν έβαλε ίσαμε που πέθανε, γιατί το ’χε σε ντροπή να βάλει φράγκικα, να φαίνονται τα πισινά του”.⁶⁵ Φιλάνθρωπος και ψυχόπονος, δίχως προλήψεις, πα-ρά το ότι στην εποχή του (όπως, δυστυχώς, και σήμερα ακόμη) οι προλήψεις οργίαζαν στα λαϊκά (και όχι μόνον) στρώματα, αγκάλια-σε με χριστιανική στοργή έναν γέρο ναυτικό που τον αποκαλούσαν “Γουρσουζλεμέ”, γιατί τον θεωρούσαν ότι έφερνε κακή τύχη, επει-δή, όπως σημειώνει ο Κόντογλου, “τη γουρσουζιά την κουβάλαγε μαζί του όπως κουβαλά η καμήλα την καμπούρα της. Σ’ όποιο καϊ-κι τον παίρνανε, κείνο το καϊκι για θα βούλιαζε, για θα πέθαινε ο καπετάνιος, για θα πάθαινε άλλο κατιτίς. Τόσο, που, στο τέλος δεν

63 *Αϊβαλί*, 1991:124.

64 Βίβλος Γενέσεως – Ο Καπετάν-Γρίτσας (*Αϊβαλί*, 1991:222–223).

65 *Αϊβαλί*, 1991:220.

τον έπαιρνε κανένas και κατάντησε να ζητιανεύει”.⁶⁶ Τον πήρε στη δούλεψή του για τριάντα χρόνια, μέχρι που πέθανε, χωρίς ποτέ να τους βρει κανένα κακό. Αξιοσημείωτη ήταν η αταραξία, η υπομονή, το θάρρος και η εγκαρτέρηση του καπετάν-Γρίτσα στις δύσκολες ώρες της θαλασσοταραχής και του κινδύνου: “Ο κόσμος χάλαγε, φουρτούνα κιαμέτι, ο καπετάν-Νικόλας ήτανε ήσυχος και βλογημένος. Ή στον καφεéné καθότανε ή στη Μαύρη Θάλασσα χαροπάλευγε, το ίδιο ήτανε (...) Άλλοι γεμιτζήδες γκρινιάζανε, αυτός καθότανε σαν πατριάρχης και βαστούσε το δοιάκι (...) Μονάχα σαν τον ρωτούσε κανένas, έλεγε αδιάφορα: ‘Καιρός του Θεού είναι, βρε! Ατμοσφαίρα είναι, θα μπουρινιάσει! Μηδέ μαχαίρια βαστά, μηδέ πιστόλια τραβά!’”⁶⁷ Ο καπετάν-Γρίτσας κρατούσε και την αποφώλια εκείνη ναυτική (κυρίως) παράδοση της δερματοστιξίας (τατουάζ),⁶⁸ στην οποία όμως αυτός είχε δώσει και εθνικοθηρησκευτικό (!) περιεχόμενο: “Απάνου στα στήθια του παράστησε την Αγία-Σοφία, ‘με δεκοχτώ καμπαναριά κ’ εξηνταδυό καμπάνες, / κάθε καμπάνα και παπάς, κάθε παπάς και διάκος’. Από το δεξί μέρος παρουσίασε τον Άγιο Νικόλα, κι από το ζερβί τον Άγι’-Αντώνη”.⁶⁹ Πρόδηλη η προσήλωση στην Ορθόδοξη πίστη και η ευλάβεια στους Αγίους, όπως και αγάπη στο Γένος και τη Μεγάλη Ιδέα του, επίσημη αποτύπωση της οποίας στάθηκε πάντα ο σεβάσμιος ναός της Αγία-Σοφιάς. Είχε βέβαια ο καπετάν Γρίτσας και το σύνηθες ερωτικό στοιχείο πάνω στα χέρια του και δείχνοντάς τα στον Κόντογλου, εξηγούσε: “από δω, στο δεξί το χέρι (...) είναι ο Έρωντας με τη σαγίτα, και σαγιτεύγει (άφηνε το δεξί και ξεγύμνωνε το αριστερό και μου ‘δειχνε τ’ άλλο το σκέδιο) τη Ζαχαρώ, π’ αγαπιόμαστε από τότες που

66 *Αϊβαλί*, 1991:220–221.

67 *Αϊβαλί*, 1991:220–221.

68 Η δερματοστιξία, συνήθης σε αρχαίους ειδωλολατρικούς λαούς, απαγορεύεται αυστηρά από την Παλαιά Διαθήκη: “Και εντομίδας επί ψυχή ου ποιήσετε εν τω σώματι υμών και γράμματα στικτά ου ποιήσετε εν υμίν’ εγώ ειμί Κύριος ο Θεός υμών” (Λευϊτικόν, 19, 28).

69 *Αϊβαλί*, 1991:222.

πάγαινε σκολείο!”⁷⁰ Αξιοσημείωτη η μέθοδος της διαστιξέως που χρησιμοποιήθηκε για να γίνουν τα “ανάλια” (τατουάζ): “Ο Μυτιληνιός ο αναλιτζής τον τυράγνησε ίσαμε τρεις βδομάδες, κι ο Γρίτσας μούγκριζε σαν θηριό. Άναβε μπαρούτι και λιβάνι κάτω από ’ναν κεσέ κ’ έπαιρνε την Κάπνα και κεντούσε τα σκέδια με τη βελόνα, κι ο Γρίτσας δάγκανε το ζουνάρι του απ’ τον πόνο”.⁷¹

Οι απλοϊκοί ψαράδες και φτωχοθαλασσινοί είχαν τραβήξει την αγάπη και την εκτίμηση του Κόντογλου. Μιλώντας για κάποιους απ’ αυτούς, που κατοικούσαν στα περίχωρα του Αϊβαλιού, στην Αγιά-Κυριακή, σημειώνει: “Αρχαίοι άνθρωποι, απλές ψυχές σα μωρά. Ούλοι φοράγανε βρακιά, κεραμιδιοί απ’ τον ήλιο. Οι γέροι είτανε σαν τον Άη Νικόλα με στριφτά γένεια. Ανθρώποι, βάρκες, πανιά, μοσκοβολούσανε θάλασσα”.⁷² Τους απλοϊκούς αυτούς ανθρώπους τ’ αλμυρού νερού ο Κόντογλου τους βλέπει σαν γνήσια συνέχεια των αρχαίων προγόνων τους: “κ’ οι άνθρωποι που ’ναι καθισμένοι παραπέρα, κάτω από ’ναν πρίνο της θάλασσας, σταυροπόδι ο ένας κοντά στον άλλον, κ’ οι κουβέντες τους κ’ οι χειρονομίες τους και το σκέδιο πόχουνε στο πρόσωπό τους, είναι τα ίδια κι απaráλλαχτα με τους αρχαίους, όπως το βλέπουμε σκαλισμένα στα μάρμαρα για ζωγραφισμένα στα κανάτια”.⁷³ Αλλού τους βλέπει να μοιάζουνε στους θαλασσινούς του 1821: “οι βαρκαρέοι ήτανε όλοι με βρακιά σαν τους θαλασσινούς του Εικοσιένα, και τραβούσανε τα κουπιά με ρέγουλο”.⁷⁴ Τους θαυμάζει γιατί, παρά την αγραμματοσύνη τους, έχουν μια χάρη στη γλώσσα τους, στην οποία διασώζουν καθαρότερα και παραδοσιακότερα ελληνικά από πολλούς θεωρούμενους

70 Ένθ’ ανωτ. Αξιοπρόσεκτο το χιούμορ, με το οποίο ο Κόντογλου αντιμετωπίζει την περίπτωση: “Από το γήρας, τα χέρια του είχανε γίνει σα ρίζες στριφτές, οι φλέβες παραμορφώσανε το σκέδια, κι ο Έρωντας είχε γίνει σα διάβολος, η δε Ζαχαρώ με τα ξέμπλεκα τα μαλλιά ήτανε σαν ανθρωποφάγος” (Ένθ’ ανωτ.).

71 Ένθ’ ανωτ.

72 Τ’ Αϊβαλί τα Μοσκονήσια κ’ η Αρχαία Ποροσελήνη (*Ο Αστρολάβος*, 1975:58).

73 Τα Μπουγάζια τ’ Αϊβαλιού (*Αϊβαλί*, 1991:77).

74 Πρωτομαγιά (*Αϊβαλί*, 1991:153).

καλλιεργημένους: “απ’ αυτουनों τους απελέκητους ανθρώπους, εξόν από τα συνηθισμένα λόγια, που ’ναι και κείνα πιο καθαρά ελληνικά απ’ ό,τι μιλάμε εμείς οι γραμματισμένοι, ακούς και κάτι άλλα λόγια αρχαία, που σωθήκανε μονάχα στο στόμα τους”.⁷⁵ Είναι ειρηνικοί άνθρωποι, στοχαστικοί, γλυκείς και προσεκτικοί στα λόγια τους κι έχουν πάνω τους κάτι από τη χάρη των ασκητών: “Οι ψαράδες ήτανε και κείνοι Ανατολίτες θαλασσινοί σταυροκαθισμένοι, ήσυχοι, σκεπτικοί στα λόγια (...) Η ειρήνη που είχανε πάνω τους μεταδινότανε και σε σένα, και σιγά-σιγά το πνεύμα σου ησυχάζε (...) Εκεί πέρα θ’ άκουγες κάτι λόγια να χαίρεσαι να τ’ ακούς, όχι εξυπνάδες κ’ υποκρισίες και άνοστες παραδοξολογίες, αλλά λόγια απλότατα, πλην αληθινά, ζεστά, που είχανε κάποια ησυχαστική γλυκύτητα”.⁷⁶ Είναι ολιγαρκείς κι ευχαριστημένοι από τη ζωή τους, αναπαυόμενοι αγόγγυστα στα λίγα που έχουν. Για έναν αντιπροσωπευτικό τύπο απ’ αυτούς αναφέρει: “ήξερα έναν φτωχόν ψαρά, πάμφτωχο σαν τους μαθητάδες του Χριστού, και μου ’λεγε ο καϊμένος: ‘Σαν αποψαρέψω και κάνω το πανάκι μου για να γυρίσω στο γιατάκι μου, κ’ έχω πρίμα τον αγέρα, και καθήσω στο τιμόνι, δοξάζω τον Θεό που είμαι ο πιο μεγάλος άρχοντας! Τύφλα να ’χουνε οι λόρδοι που σεργιανίζουνε μέσα στα χρυσά τ’ αμάξια στις μεγάλες πολιτείες!’”⁷⁷

Τα θαλασσινά σύνεργα των φτωχών αυτών ψαράδων και γιαλικά-ρηδων των περιχώρων του Αϊβαλιού ήταν ολότελα αρχαϊκά: “τα εργαλεία τους ήτανε δίχτυα και παραγάδια, μονάχα μια μεγάλη ψαρό-βαρκα είχε και μια καλαμωτή, που ’ναι ένα είδος δίχτυα τεντωμένα με καλάμια. Ένα-δυο γέροι, οι πιο φτωχοί, είχανε μονάχα πεζόβολα, δηλαδή ένα μικρό δίχτυ που το πετάνε από τη στεριά θαλασσωμένοι και πιάνουνε κάτι μικρόψαρα”.⁷⁸ Το ίδιο και τα εξαρτήματα των

75 Τα Μπουγάζια τ’ Αϊβαλιού (*Αϊβαλί*, 1991:77).

76 Η Νησοπούλα (*Αϊβαλί*, 1991:100).

77 Αθόλωτη Ευτυχία (*Αϊβαλί*, 1991:277–278).

78 Οι Λωτοφάγοι (*Αϊβαλί*, 1991:89–90).

ταπεινών ψαρόβαρκών τους: “στην κουपाστή είχανε τσατάλια, δηλαδή διχαλωτά ξύλα από κλαδιά δεντρών με δυο και τρία διχάλια, για να βάζουνε το κατάρτι, την αντένα, τα κουπιά, το καμάκι και την απόχη· από κει κρεμάζανε και κανένα καλάθι, το μισό μέσα στο νερό, για να ’ναι ζωντανά τα ψάρια και τα θαλασσινά που πιάνανε. Οι άγκουρές τους ήτανε αρχαίες και στο σκέδιο και στην ονομασία, λεγόμενες τριχάλια”.⁷⁹

Ανάμεσα σ’ αυτούς τους ανθρώπους της θάλασσας ξεχώριζε,⁸⁰ μορφή αρχετυπική, ένας υπέργηρος λεμβούχος και πορθμέας, ο μπαρμπα-Μανώλης ο Βασιλές: “στη μεγάλη τούτη θάλασσα της Αγιά Παρασκευής, ώριζε τα νερά ένας άλλος γέρος εκατό χρονώ, σωστό παβούρι, ο Μπαρμπαμανώλης ο λεγόμενος Βασιλές, γιατί σαν έπινε έλεγε πως είναι βασιλές”.⁸¹ Επρόκειτο για μια καλοκάγαθη φυσιογνωμία που έσωζε πάνω της κάτι από την ωραιότητα του χαμένου Παραδείσου: “αθώς, άκακος, του παλιού καιρού άνθρωπος. Δεν θύμωσε ποτέ, δεν έβρισε ποτέ, δεν κακολόγησε ποτέ. Πάντα γλυκομίλητος, μ’ όλο που ήτανε λιγόλογος και σοβαρός. Όλοι τον αγαπούσανε. Οι Τούρκοι τον λέγανε ‘Ιχτιάρ-μπαμπά’, που θα πει ‘Γερο-πατέρας’. Σπουδασμένοι κι απλοί πηγαίνανε κοντά του, σαν να ’τανε ο μπαρμπα-Μανώλης ένα ισκιερό δένδρο μέσα στην κάψα του καλοκαιριού”.⁸² Φυσική σεμνότητα, χριστιανική ταπείνωση και ασκητική εγκράτεια και ολιγάρκεια τον χαρακτήριζαν: “το σκαφίδι του, η φελούκα του, ήτανε από τα χρόνια του Νώε. Είχε γίνει σαράβαλο. Σάπισε, ανοίζανε οι αρμοί της. Μα ο μπαρμπα-Μανώλης όλο τη μερεμέτιζε (...) Ο γούμενος κ’ οι αδερφάδες του του

79 *Αϊβαλί*, 1991:89–90.

80 “Απ’ όσους έφταξα ο πιο σπουδαίος ήτανε ο μπαρμπα-Μανώλης ο Βασιλές, το στοιχείο της θάλασσας” (*Αϊβαλί*, 1991:85).

81 *Αστρολάβος*, 1975:59. Αλλού τον σχολιάζει: “Αληθινά ήτανε βασιλές εκείνος ο αθώς γέρος, που έλαμπε το πρόσωπό του από την καλωσύνη κι από μια τέτοια απλότητα, που δεν μπορώ να την παραστήσω” (*Αϊβαλί*, 1991:316).

82 Ο Μπαρμπα-Μανώλης ο Βασιλές (*Αϊβαλί*, 1991:213).

λέγανε να του πάρουνε μια καινούργια βάρκα, μα εκείνος δεν το παραδεχότανε (...) Κι ούτε ήθελε τα καλά τα φαγιά που του βάζανε να φάγει. Έπαιρνε λίγες ελιές, ψωμί, λάδι, γλυκάδι, κανένα κρομμύδι, και κατέβαινε στην ακροθαλασσιά, (...) έκανε το σταυρό του κ' έτρωγε".⁸³ Οι αρετές αυτές τον στόλιζαν και στις ώρες της αρρώστιας του. Ζήτησαν να τον πάρουν στο Μοναστήρι της Αγιά-Παρασκευής και να τον περιποιηθούν· όμως αυτός, "μ' όλα τα παρακάλια, δεν θέλησε να βγει από τη βάρκα. Κειτότανε εκεί μέσα, σκεπασμένος μ' ένα πάπλωμα".⁸⁴ Ήταν πολύ ψυχόπονος. Λυπόταν για όσους είχαν βάσανα: "–Έχιτι μία γραφή απ' την Παραскиβγή τ' Χατζηγιάννινα. Είπι ν' ανάψιτι μια λαμπάδα στ' χάρη τς. Κι αυτή χαρουκαμέν! Πλούσιγια γυναίκα, τ' Αβραγιάμ κι τ' Ισαγιάκ τα καλά έχ'! Τι να τα κάν'ς; Ου μεγαλουνδύναμους να δίν' έλεγους, να παρ'γουριέτι ου πικραμένους ου κόσμους!"⁸⁵ Θλιβόταν όταν μάθαινε τον θάνατο νεωτέρων του κι ευχόταν να ήταν εκείνος στη θέση τους: "–Πέθανι ου Παναγής ου Σωτηρίου, κουτζάμ παλληκάρ'! Ιχτές πέθανι, τ' νύχτα! Αχ! Γιατί δεν πήρι ιμένα, του γέρου, ου μεγαλουνδύναμους;"⁸⁶ Η ευαισθησία του αυτή προερχόταν όχι μόνο από τη φυσική του καλωσύνη, αλλά κι από τη θεοσέβειά του. Σε ώρες κακοκαιρίας και ψύχους τριγύριζε στην ακροθαλασσιά, κι όταν τον ρωτούσαν γιατί το κάνει, απαντούσε δείχνοντας προς το Αϊβαλί: "–Πουλιτείγια είνι χτισμέν', κόρη μ'. Ειδών-ειδών πράματα πέφτ'ν στ' θάλασσα. Μπορεί να έσ' όξου κι καμμιά βάρκα, να δώσουμ' είδησ' να τ'ν πάρουν. Μπορεί να καϊναντίσ' κι κανένα καϊκ', να δώσουμι βουγήθεια. Η Χάρη τς να φυλάγ' τουν κόσμου!' Κ' έκανε τον σταυρό του".⁸⁷ Η ευσέβεια του αθώου κι απόνηρου αυτού ανθρώπου έλαμψε και στις τελευταίες του ώρες: "Γύρεψε τον γούμενο να

83 *Αϊβαλί*, 1991:214–216.

84 *Αϊβαλί*, 1991:218.

85 *Αϊβαλί*, 1991:215.

86 *Αϊβαλί*, 1991:215

87 *Αϊβαλί*, 1991:217.

τον ξομολογήσει, και κείνος κατέβηκε με τ' Άγιο Ποτήριο και τον ξομολόγησε μέσα στη βάρκα και τον κοινωνήσε (...) Κειτότανε μέσα στην πισσωμένη φωλιά του, και περίμενε να τον πάρει ο Ταξιάρχης, ήσυχος και βλογημένος. Τα κυματάκια αργοσαλεύανε την κούβια αυτού του νήπιου, του μπαρμπα-Μανώλη, κι από πάνω από το κεφάλι του άναβε το καντήλι κάτω από την πλώρη, μπροστά στο σαρακοφαγωμένο κόνισμα του Άγιου Νικόλα".⁸⁸ Όταν πέθανε τιμήθηκε σαν αληθινός άρχοντας από τον Ηγούμενο της Αγιά-Παρασκευής. Τον ανέβασαν στο μοναστήρι, τον άλλαξαν, τον ξάπλωσαν σ' αρχοντικό μεντέρι, του διάβασε ο Ηγούμενος το Ψαλτήρι μέχρι τα μεσάνυχτα και τον αγρυπνήσανε οι υπόλοιποι άνθρωποι του μοναστηριού ως το πρωί. Σημειώνει ο Κόντογλου: "έτσι έφυγε από τούτον τον Κόσμο ο μπαρμπα-Μανώλης ο Βασιλές, που δεν είχε τίποτα εξόν από τη βάρκα του, και τον θάψανε πίσω από την εκκλησιά της Αγιάς-Παρασκευής, με το κόνισμα τ' Αγίου Νικόλα στο στήθος του."⁸⁹ 'Και απέθανε Μανουήλ ο Βασιλεύς, και προσετέθη προς τους πατέρας αυτού'".⁹⁰

Αξιοσημείωτη είναι η αναφορά που κάνει ο Κόντογλου στους Αγιορείτες ψαράδες. Είναι φυσικό, αφού νηστεύουν μονίμως το κρέας οι Μοναχοί, να έχουν το ψάρι ως επίσημο έδεσμα για τις ημέρες των εορτών ή άλλες έκτακτες περιστάσεις. "Έτσι στα παραθαλάσσια Μοναστήρια του Αγίου Όρους συνηθιζόταν κάποιοι Μοναχοί να

88 *Αϊβαλί*, 1991:218.

89 Αποτελεί αρχαίο χριστιανικό έθιμο οι πιστοί να ενταφιάζονται έχοντας στο στήθος τους ένα ιερό εικόνισμα ή τον Τίμιο Σταυρό. Έχει την έννοια ότι εκράτησαν την χριστιανική τους πίστη μέχρι τελευταίας αναπνοής και απέρχονται επ' ελπίδι αναστάσεως και αιωνίου ζωής. Οι ανώτεροι ιερωμένοι (Αρχιερείς και Ιερείς) ενταφιάζονται κρατώντας στο στήθος τους το Ιερό Ευαγγέλιο, το οποίο εκήρυξαν στο ποίμνιό τους και εβίωσαν προσωπικά. Το Ιερό Ευαγγέλιο συμβολίζει τον Χριστό, είναι η *διά χάριτος και μέλανος* εικόνα του Χριστού. Απέρχονται, λοιπόν, ως Χριστοφόροι και Χριστοειδείς προς την Αιώνια Ζωή, που είναι ο ίδιος ο Χριστός.

90 Ο Μπαρμπα-Μανώλης ο Βασιλές (*Αϊβαλί*, 1991:218).

έχουν ως Κύριο διακόνημά τους το ψάρεμα. Σήμερα υπάρχουν ακόμη Μοναχοί-ψαράδες, αλλά το κάνουν μάλλον ως πάρεργο και όχι ως κύριο διακόνημα, διότι με την κατακόρυφη αύξηση του αριθμού των προσκυνητών οι ανάγκες σε ψάρι είναι δυσανάλογες με τις δυνατότητες των Μοναχών, οπότε τις κύριες ποσότητες τις προμηθεύονται πλέον από το εμπόριο. Έχουν, λοιπόν, τα Μοναστήρια και βάρκες γι' αυτόν το σκοπό και τις ασφαλίζουν στο μικρό νεώριό τους, που το λένε αρσανά (ή ταρσανά): “Στον ταρσανά κάθονται ένα-δυο καλογέροι, ψαράδες με γένεια και με μαλλιά, μ' ένα καλπάκι παράξενο στο κεφάλι, ξυπόλητοι. Πολλές φορές δε φοράνε ράσο, μόνο περπατάνε με το βρακί, κ' είναι από μακριά σαν κάτι παράξενα πουλιά, που ζούνε στην Αυστραλία και που τα λένε αφτέρουγα. Παλαμίζουνε τις βάρκες, γραντολογούνε τα πανιά, μπαλώνουνε τα δίχτυα. Παράξενα σουλούπια”.⁹¹

Μια άλλη θαλασσινή φυσιογνωμία που έχει ξεχωριστή θέση στο έργο του Κόντογλου είναι ο καπετάν-Ηρακλής Γιαβάσογλου. Σοφός ανατολίτης γέροντας θαλασσόλυκος, που γνώρισε πολύν κόσμο κ' έμαθε πολλά στη ζωή του, σε σημείο που κάποιος λόγιος φίλος του Κόντογλου, για το πολύ των γνώσεων και την πετυκασμένη σοφία του, τον ονόμασε “Τιπούκειτον”, από το ομώνυμο βιβλίο του Πατζή.⁹² Διηγείται ο ίδιος ο Γιαβάσογλου: “είμαι γεννημένος στην Ανατολή· κι από τον πολύν τον Κόσμο που γύρισα, με βγάλανε Γιαβάς Θαλασσινόν”.⁹³ κατ' αντιστοιχία προφανώς του Σεβάχ του Θαλασσινού. Ξεκίνησε από μικρό παιδί μούτσος σ' ένα καϊκι που έπαιρνε από τα Δαρδανέλλια κεραμικά και τα πουλούσε σε παραλιακές

91 Οι Τέσσερις Αϊβαλιώτες (*Αϊβαλί*, 1991:246).

92 Μια Παλιά Περιπέτεια στη Φορμόζα (*Γιαβάς*, 1991:25). Ο Πατζής υπήρξε Βυζαντινός νομικός του ΙΑ' αιώνας, υπομνηματιστής των *Βασιλικών*. “Εκ του καλάμου αυτού προέρχεται η αρχαιότερα διατύπωση του ευρετηρίου πάντων των βιβλίων, κεφαλαίων και τίτλων των Βασιλικών, το οποίον φέρει τον τίτλον ‘Τιπούκειτος’ (εκ του: τι πού κείται).” (Νικολ. Βέη, Πατζής, εις “Ελευθερουδάκη, Σύγχρονος Εγκυκλοπαιδεία”, Τόμ. 10, σελ 517–518).

93 Στεριανοί Θαλασσινοί (*Γιαβάς*, 1991:15).

πολιτείες.⁹⁴ Αργότερα βρέθηκε μούτσος σε καϊκι σφουγγαράδικο από τη Σύμη κ' έτσι γεύτηκε τη σκληρότητα της ζωής και των σφουγγαράδων: "Πήγαμε στη Σύμη κι ανταμώσαμε μ' άλλα σφουγγαράδικα, και τραβήξαμε για την Μπαρμπαριά. Με βάλανε και γύριζα τη μηχανή που έδινε αγέρα στους βουτηχτάδες (...) Τυραγνισμένη ζωή!"⁹⁵ Αργότερα μπαρκάρισε σε καράβι που έκανε μεταφορές στη Μαύρη Θάλασσα, όπου είχε την ευκαιρία να δείξει έμπρακτα και την ευσέβειά του. Αφηγείται ο ίδιος: "Πηγαίναμε στη Βλαχιά, στο Σουλινά και στην Μπραϊλα λάδια κι άλλεςπραμάτειες, και ζούσαμε καλά. Για βοήθειά μας παίρναμε καμμιά φορά και εικονίσματα, που μας τα φέρνανε Μπουγαζιανοί καλογέροι Αγιονορίτες ζωγράφοι, και τα δίνανε στα μετόχια να πουληθούνε, δίχως να πληρωθούμε ναύλο".⁹⁶ Την ευσέβειά του την φανερώνει συχνά καθώς διηγείται στον Κόντογλου τις ατέλειωτες περιπέτειές του. Αξιοπρόσεκτη είναι η εμπειρία που είχε κάποτε στο απομακρυσμένο νησί Σαχαλίνα της Σιβηρίας, όπου βρέθηκε σε ημέρες Χριστουγέννων. Διηγείται σχετικά: "σ' αυτό το μέρος έκανα Χριστούγεννα και τ' Αγιού Βασιλείου, κ' έκλαψα, γιατί πήγα και λειτουργήθηκα σ' εκκλησιά! Και τι εκκλησιά; Ορθόδοξη σαν τις δικές μας, με παπάδες σαν τους δικούς μας, με εικονίσματα, με ψαλμωδίες σαν τις δικές μας".⁹⁷ Στον ναό ένοιωθε σαν στο

94 "Ορφάνεψα μικρός ο καϊμένος από μάννα κι από πατέρα, και με πήρε ψυχοπαίδι ένας γεμιτζής, και με είχε μούτσο μέσα στο καϊκι του. Παίρναμε από το Τσανάκ-Καλέ λεκάνες, τσανάκια, κουρούπια, τσουκάλια, μαστραπάδες, γκιουβέτσια, σφίδες, και πηγαίναμε και τα πουλούσαμε στα πλούσια μέρη, στ' Αδραμύτι, στ' Αϊβαλί, στη Σμύρνη" (Ξεκούραστη Κουβέντα: *Γιαβάς*, 1991:9).

95 *Γιαβάς*, 1991:10.

96 *Γιαβάς*, 1991:13.

97 Πρωτοχρονιά στη Σιβηρία (*Γιαβάς*, 1991:107). Παρακάτω μας δίνει περισσότερες λεπτομέρειες: "Τη νύχτα, εκεί που κοιμώμουν, με ξύπνησε η καμπάνια. Νόμισα πως ονειρεύομαι ν' ακούγω καμπάνια της εκκλησιάς μας ύστερ' από χρόνια (...) Σηκώθηκα κ' έκανα τον σταυρό μου, ντύθηκα και τράβηξα κατά την εκκλησία. Τη βλέπω από μακριά και φεγγοβολούσε από τα πολυέλαια κι από τις λαμπάδες, κ' οι άνθρωποι περπατούσανε μέσα στο χιόνι με φανάρια στα χέρια, και πηγαίνανε κατά την εκκλησιά από τα καλύβια τους. Δάκρυσα! Τι είναι η θρησκεία για τον άνθρωπο! Μπήκα μέσα, άναψα ένα κερί κι ανασπάστηκε την εικόνα (...) Έλεγα πως βρισκόμουν στ' Άγιον Όρος" (*Γιαβάς*, 1991:108).

σπίτι του. Οι συνεκκλησιαζόμενοι ομόπιστοι, ας ήταν από οποιαδήποτε φυλή και γλώσσα, ήταν “δικοί του”: “Σαν απέλυσε η εκκλησία και πήρα αντίδωρο”, αφηγείται, “δεν ήθελα να φύγω, τόσο με τραβούσε η εκκλησιά. Καταλάβαινα σαν να βρισκόμουνα στον τόπο μου, με τους δικούς μου”.⁹⁸ Ανάλογα βιώματα είχε και στη λειτουργία της Πρωτοχρονιάς στο ερημητήριο του πάτερ-Ιωνά, του ιεραποστόλου των Αΐνων: “Τέτοια λειτουργία δεν μπορώ να την παραστήσω! (...) Σ’ όλη τη λειτουργία έκλαιγα, εγώ που πέρασα του λιναριού τα πάθη χωρίς να δακρύνω...”⁹⁹ Ήταν ολιγαρκής, ευχαριστημένος με την έντιμη πενία του, την οποία θεωρούσε (και από πλευράς χριστιανικής ασφαλώς είναι) αληθινό πλούτο, γι’ αυτό κι έλεγε: “Δόξα στον Γιαραμπή, τι καλά που είμαστε! Έχουμε το παλάτι μας, τη βάρκα μας, τ’ αγεράκι μας, την ησυχία μας! Γι χρειάζεται παραπάνω για να χαίρεται ο άνθρωπος; (...) Τις έστι πλούσιους; Ο εν τω ολίγω αναπαυόμενος!”¹⁰⁰ Κάποτε, στην πρώτη νεότητά του, συνέβη να τον ερωτευθή παράφορα μια χανούμισσα, σύζυγος ενός μπέη. Όπως παλιά ο Πάγκαλος Ιωσήφ σώθηκε διά της φυγής από τα δίχτυα της οργώσης συζύγου του Πετεφρή του αρχιμαγείρου του Φαραώ,¹⁰¹ έτσι κι ο νεαρός Ηρακλής, για να γλυτώσει τον πειρασμό έφυγε κι αυτοεξορίστηκε. Πήγε πρώτα στη Σμύρνη κι από ’κει στην Αίγυπτο, ώσπου κατέληξε για ένα διάστημα στη Μαδαγασκάρη. Από τη Μαδαγασκάρη μαπαρκάρησε σ’ ένα καράβι, πήγε μέχρι την Κίνα και στη συνέχεια ταξίδευε με διάφορα ευρωπαϊκά καράβια ή με κινέζικα στις κινέζικες θάλασσες και στη θάλασσα της Κορέας. Ταξίδεψε και στην Αφρική και σε πολλά άλλα μέρη του κόσμου κι απέκτησε αμέτρητο βάθος γνώσεων και εμπειριών. Ήταν παρά ταύτα πολύ σεμνός και ταπεινός. Όπως μαρτυρεί ο Κόντογλου, “αυτός ο άνθρωπος ζη κρυφά από τον Θεό, και δεν κάνει ποτέ πως

98 Γιαβάς, 1991:109.

99 Γιαβάς, 1991:111.

100 Ευτυχισμένοι άνθρωποι (Γιαβάς, 1991:73).

101 Γεν. 39, 6–13.

ξέρει τίποτα, που, αν έπιανε να γράψει στο χαρτί αυτά που πέρασε κι αυτό που γνωρίζει, εμείς οι γραφιάδες θα καθόμαστε στη μπάντα”.¹⁰² Στενοχωριόταν για την επί τα χείρω (από ηθικής πλευράς) πρόοδο των ανθρώπων κι έλεγε: “Κείνον τον καιρό που γύριζα στις θάλασσες, οι άνθρωποι ήτανε άγιοι σαν ξομολόγοι μπροστά στους σημερινούς”.¹⁰³ Έχοντας ζήσει όλη του τη ζωή στη θάλασσα δεν τον χώραγε η στενότητα της πόλεως. Έτσι, όταν βρέθηκε στα βαθεία γεράματά του αναγκασμένος να μένει στα Πατήσια της Αθήνας, υπέφερε. Ωσπου, πηγαίνοντας μία Κυριακή της Ορθοδοξίας το πρωί στην εκκλησία, έτυχε να δει μια βάρκα σε μια μάντρα. Αυτό τον ξεσήκωσε. Αναρρίπισε όλο του τον καϋμό για τη θάλασσα και τα πλεούμενα: “Από τη χαρά μου”, λέει, “έπιασα και τη χιάϊδενα με τα χέρια μου, πήγα κι ανασπάστηκα τον καθρέφτη, σα να ’τανε το κόνισμα της Παναγίας. Καλά που δεν ήτανε κανέννας να με δει, να λένε πως ο γέρος παλαβώθηκε, κι ανασπάζεται τον τάκο της βάρκας σα να ’ναι κόνισμα!”¹⁰⁴ Στο τέλος έφτιαξε ένα φτωχικό σπιτάκι “σαν εκκλησιούλα, μικρό και περιποιημένο”,¹⁰⁵ σ’ ένα μοναχικό μέρος κοντά στ’ ακροθαλάσσι, απόκτησε και μια παλιό φελούκα, “μικρή ίσαμε μια σέσουλα”,¹⁰⁶ και ξανασύνδεσε τη ζωή του με το υγρό στοιχείο, τις χαρές και τις έγνοιες του, ώσπου πέθανε. Ήταν πια ευτυχής κ’ έλεγε στον Κόντογλου: “Δοξάζω τον μεγαλοδύναμο, Φωτάκη μου, που άραξα σε τούτο το πόρτο, κ’ έχω την ησυχία μου, ύστερ’ από τόσες μπόρες που πέρασα.”¹⁰⁷

Τον Κόντογλου συγκίνησε ιδιαίτερα η παλληκαριά και η γενναιοκαρδία των ναυτικών, οι οποίοι ταίριασαν παλληκαρίσια και γεμάτα ζωή

102 Ευτυχισμένοι Ανθρώποι (*Γιαβάς*, 1991:71).

103 Ένθ’ ανωτ. (*Γιαβάς*, 1991:71).

104 Στεριανοί Θαλασσινοί (*Γιαβάς*, 1991:16).

105 Ευτυχισμένοι Ανθρώποι (*Γιαβάς*, 1991:70).

106 Ένθ’ ανωτ.

107 *Γιαβάς*, 1991:71.

τραγούδια για τη Θάλασσα, παρ' όλον ότι αυτή όχι σπάνια πνίγει και καταπίνει τόσες ψυχές. Όμως ο ναυτίλος “δεν βλέπει το χάρο μέσα στα νερά της, παρά βλέπει στην άβυσσό της την πηγή της ζωής, όπως δείχνει τούτο το τραγούδι που τ' άκουσα να το τραγουδάνε οι Μπουγαζιανοί γεμιτζήδες: *Σαν ποθάνω στα καράβια /ρίζτε με μέσ' στο γιαλό / νάρτ' ο γρύττος να καλλάρει / να με βγάλει ζωντανό*”.¹⁰⁸ Και συμπεραίνει πως για να πει κανείς τέτοια μεγάλα και γενναία λόγια πρέπει νάχει μια καρδιά μεγάλη και δυνατή σαν την θάλασσα: “Αυτά τα αντρίκια τα λόγια για να τα βγάλεις από την καρδιά σου, πρέπει να μην είσαι άνθρωπος τσιγκουνόκαρδος, μόνο πρέπει νάσαι ντερβίσης, νάσαι θαλασσόκαρδος”.¹⁰⁹

Μια άλλη κατηγορία ανθρώπων της θάλασσας που τράβηξαν την προσοχή του Κόντογλου ήταν οι φαροφύλακες. Οι ερμηίτες αυτοί που ζούσαν σε απομονωμένα ακρωτήρια, σε βραχονησίδες, ξέρες ή άλλα επικίνδυνα για τους ναυτίλους σημεία, μόνοι με τον Θεό, σαν ασκητές, κ' είχαν ως έργο τους να κρατούν αναμμένους τους φάρους, να βλέπουν οι ναυτικοί το φως και ν' αποφεύγουν τον κίνδυνο. Για τους φάρους λέει ο Κόντογλου ότι “είναι η παρηγοριά των θαλασσινών, όπως είναι τα ρημοκκλήσια απάνω στα βουνά η παρηγοριά των Χριστιανών”.¹¹⁰ Πολλοί φαροφύλακες δεν είναι γεννημένοι θαλασσινοί και αισθάνονται άβολα με τη θάλασσα, όμως “σιγά-σιγά τη συνηθίζουνε, και πολλοί τέτοιοι στεριανοί στο τέλος την αγαπούνε σαν νάτανε γεννημένοι κοντά της, και γίνονται πιστοί φίλοι της, κολυμπητές και ψαράδες”.¹¹¹ Έχει, λοιπόν, και η θάλασσα τέκνα εξ υιοθεσίας. Μόνο που στα εξ υιοθεσίας παιδιά της αυτά επιφυλάσσει συχνά οδυνηρές εμπειρίες που ξεκινούν από την

108 Καϊκια και Καραβοκύρηδες (ΘΚΚ, 1990:74).

109 ΘΚΚ, 1990:74.

110 Οι Φάροι κ' οι Κατάδικοί τους – Οι Ερμηίτες της Θάλασσας. Ένθ' ανωτ. (ΘΚΚ, 1990:62–63).

111 Ένθ' ανωτ. (ΘΚΚ, 1990:62–63).

ανυπόφορη μοναξιά και φτάνουν ίσαμε τον πιο άγριο θάνατο. “Οι δυστυχισμένοι αυτοί άνθρωποι είναι κατάδικοι σαν τους κακούργους, και χειρότερα. Για να γίνει κανένας φαροφύλακας, πρέπει να είναι ένας άνθρωπος απελπισμένος (...) ο φάρος που είναι χτισμένος απάνω σ’ ένα ρημονήσι, και το πιο χειρότερο, απάνω σε μια ξέρα, ο τέτοιος φάρος είναι μια αληθινή κόλαση, η χειρότερη φυλακή. Η μοναξιά είναι φοβερή. Το μάτι βλέπει ουρανό και θάλασσα. Τα ίδια κάθε μέρα, κάθε ώρα, κάθε στιγμή.”¹¹² Αν λάβουμε υπ’ όψη ότι την εποχή, για την οποία μιλάει ο Κόντογλου, έλειπε η τηλεόραση, το ραδιόφωνο και τα διάφορα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας και ενημερώσεως, τα ελικόπτερα που μπορούν να σπεύσουν σε μια ώρα έκτακτης ανάγκης κλπ., αντιλαμβανόμαστε τις φοβερές διαστάσεις του προβλήματος. “Μερόνυχτα ατέλειωτα ουρλιάζουνε οι θάλασσες, βογγάνε, γαυγίζουνε, γουργουρίζουνε, λες κ’ είναι χιλιάδες δαιμόνια μέσα στα άπατα νερά. Προπάντων τη νύχτα γίνεται τέτοια κοσμοχαλασιά, που θαρρεί κανένας πως θα καταποντιστεί σούμπιτος ο φάρος. Οι φύλακες δεν μπορούν να κλείσουν μάτι (...) Ωρες-ώρες ο βρόντος είναι σαν κανονιές.”¹¹³ Οι τρομερές αυτές συνθήκες, μαζί με τη μοναξιά και τη στενότητα του χώρου, που στερεί τις πιο πολλές φορές και τη δυνατότητα ενός μικρού περιπάτου, μαζί και με την αγωνιά να ανάψει στην ώρα της τη λουσέρνα και να προσέχει να μη σβήσει, δημιουργούν πρόσθετα προβλήματα, που έχουν ολέθριο αντίκτυπο στη νευρική και ψυχική τους κατάσταση και στον ίδιο τον χαρακτήρα τους: “Οι κακόμοιροι δεν μπορούνε να συνεννοηθούνε, δεν ακούγει ο ένας τον άλλον. Γι’ αυτό και γίνονται βουβοί και τις ώρες που είναι μπουνάτσα. Τα πιο δυνατά νεύρα ξεφτίζουνε (...) Η ψυχή του (σημ. ημ.: του φαροφύλακα) γίνεται με τον καιρό σαν πέτρα, σαν τον βράχο που σηκώνει τον φάρο. Στο τέλος γίνεται αδιάφορος για όλα. Δεν λογαριάζει μήτε αρρώστια, μήτε θάνατο”.¹¹⁴

112 Ένθ’ ανωτ., σελ. (ΘΚΚ, 1990:65).

113 Ένθ’ ανωτ. (ΘΚΚ, 1990:66).

114 Ένθ’ ανωτ. (ΘΚΚ, 1990:66–67).

Έναν τέτοιον ερημίτη της θάλασσας, τον μπαρμπα-Μενέλαγο τον Σόνιο, επισκέφθηκε για λίγες μέρες στο φάρο του κ' έζησε μαζί του ο Κόντογλου, που τον περιγράφει: “Κοντός, χεροδύναμος, αξούριστος, λιγόλογος βαρύς. Τη μέρα ψάρευε, μπάλωνε τα δίχτυα, καλαφάτιζε μια παληόβαρκα που είχε, ή πελεκούσε κανένα караβάκι, γιατί αυτό ήτανε το μεράκι του, να κάνει μικρά καράβια, διάφορα σκαριά, να τ' αρματώνει με λογής-λογής πανιά και να τα πουλά στις ταβέρνες που τα κρεμάζανε από το ταβάνι και σαν φυσούσε αγέρας λες κι αρμενίζανε. Μ' όλο που ήτανε μονόχνωτος, με περιποιήθηκε πολύ”.¹¹⁵ Οι σκληρές συνθήκες της ζωής του είχαν κάνει τον μπαρμπα-Μενέλαγο εσωστρεφή, κι αμίλητο, ακόμα και με τον νεαρό Κόντογλου δίπλα του, ο οποίος και παρατηρεί: “Ο βλογημένος, με το ζόρι ν' ανοίξει το στόμα του, δεν μου είπε καμιά ιστορία από τη ζωή του, παρεκτός από κάτι συνηθισμένα πράγματα.”¹¹⁶ Ο συγγραφέας πάντως, παρά το ότι του άρεσε πάντα η ησυχία και η μόνωση, δυσκολεύτηκε να προσαρμοσθεί στις συνθήκες του φάρου και του μονόχνωτου νοικοκύρη του και σημειώνει: “Πριν φύγω από το νησί του, έγινε μια φουρτούνα που μ' έκανε ν' αγριευτώ και να του αφήσω υγεία μόλις καλωσύνεψε”.¹¹⁷

γ. Λαϊκή Ευσέβεια των Θαλασσινών

Σύμφωνα με τις παραδόσεις των ανθρώπων του Αϊβαλιού, η θάλασσα ήτανε αγιασμένη· “άγιασε από τον Χριστό κι από τους Δώδεκα Αποστόλους, που ήτανε θαλασσινοί άνθρωποι, βλογημένοι και τα εργαλεία τους, τα δίχτυα και τα παραγάδια· τα δίχτυα όμως ήτανε πιο βλογημένα, γιατί σκεδιάζουνε σταυρό, έτσι που 'ναι μπλεγμένα”.¹¹⁸ Ο Χριστός μάλιστα, κατά τη γνώμη τους, εφεύρε και τα

115 Ένθ' ανωτ (ΘΚΚ, 1990:67–68).

116 Ένθ' ανωτ.

117 Ένθ' ανωτ.

118 Αρχαίοι Ανθρώποι της Ανατολής (*Aïbalí*, 1991:87).

ρηχά πλεούμενά τους, τα κατάλληλα για να ψαρεύουν στα ρηχά νερά της περιοχής τους, χωρίς να μπερδεύονται στα δίχτυα και να τα καταστρέφουν.¹¹⁹

Πέρα όμως από τον ίδιο τον Κύριο και τους Αποστόλους Του, προστάτης Άγιος των θαλασσινών είναι ο Άγιος Νικόλαος. Αυτός κάνει τη θάλασσα να γαληνεύει και διασώζει, με τη χάρη που του έδωσε ο Χριστός, τους θαλασσινούς από τον κίνδυνο· “τη θυμωμένη θάλασσα δεν τη δαμάζει πια με την τρίαίνα ο άγριος Ποσειδώνας, που τον έπλασε η μυθολογία, αλλά ο πιο ήμερος και ο πιο γλυκύτερος γέροντας, ο άγιος Νικόλαος, που δεν κρατά καμάκια και κοντάρια, αλλά που βλογά τα μελανιασμένα κύματα δίχως να τα φοβερίζει και κείνα ησυχάζουνε και μαλακώνουνε, σαν να τους ρίχνει κάποιο λάδι ουράνιο”.¹²⁰ Όπως με τρυφερότητα σημειώνει και ο Αλ. Μωραϊτίδης, “ο Άγιος Νικόλαος είναι ο Παππούς του ναυτικού μας, η γλυκυτέρα του ναύτου παραμυθία των θαλασσών ο Άγιος”.¹²¹ Δεν υπάρχει πλοίο ή πλεούμενο, μικρό ή μεγάλο, ελληνικής ιδιοκτησίας που να μην έχει το εικόνισμα του Αγίου Νικολάου, προστάτη και φύλακα και ρύστη την ώρα του κινδύνου. Περιγράφοντάς μας ο Κόντογλου την ψαρόβαρκα στην οποία μικρός κοιμότανε τις νύχτες, την περίοδο του Δεκαπενταυγούστου, θυμάται: “Από κάτω από την πλώρη άναβε το καντήλι μπροστά στο κόνισμα τ’ Αγίου Νικόλα, σφαλισμένο σ’ ένα βαμμένο φανάρι· απ’ όξω φαινότανε το φως μέσα στη σκοτεινιά, όπως γύριζε η βάρκα την πλώρη της από δω κι από κει απάνω στην άγκουρα, κ’ έδινεν ελπίδα σε κανένα στρατοκόπο π’ απόμεινε αργό μακριά από το σπίτι

119 “Τις κουρίτες πάλε, μ’ άλλα λόγια τα ρηχά τα περάματα, που ’ναι ίδια μονόξυλα, ίσια από κάτω δίχως καρίνα, τα ήυρε ο Χριστός, για να πλεύουνε στα ήμερα και στα ρηχά τα νερά, κι από παν’ από τα δίχτυα, επειδή δεν πιάνουνε πολύ νερό” (Ενθ’ ανωτ. *Αϊβαλί*, 1991:87).

120 Εικόνα Πραότητος, στο περιοδικό “Κιβωτός”, φύλλο 11, Νοέμβρ. 1952, *Κιβωτός* (Απάνθισμα), Αθήναι 1991, σελ. 205.

121 Των Θαλασσών ο Άγιος, *Τα Διηγήματα*, Τόμος Α’, Αθήνα 1990, σελ. 76.

του”.¹²² Ακόμα και στο σάπιο σκαρί, τον σκυλοπνίχτη του Μπαρμπα-Μανώλη του Βασιλέ, υπήρχε το εικόνισμα του Άη Νικόλα και το καντήλι, στερνή βοήθεια και παρηγοριά μέχρι τις τελευταίες στιγμές του γερο-θαλασσινού, ο οποίος “κειτότανε μέσα στην πισωμένη φωλιά του και περίμενε να τον πάρει ο Ταξιάρχης, ήσυχος και βλογημένος. Τα κυματάκια αργοσαλεύανε την κούνια αυτού του νήπιου, του μπαρμπα-Μανώλη, κι από πάνω από το κεφάλι του άναβε το καντήλι κάτω από την πλώρη, μπροστά στο σαρακοφαγωμένο κόνισμα του Άγιου Νικόλα”.¹²³ Ο Άγιος Νικόλαος δεν είναι μόνο ο προστάτης την ώρα του κινδύνου, αλλά κι ο φιλόστοργος πατέρας που, μιμούμενος τον Χριστό, νοιάζεται για τα παιδιά του, τους ναυτικούς, πώς θα τους εξασφαλίσει πιο άνετους και ασφαλείς πλόες. Έτσι, σύμφωνα με τις λαϊκές παραδόσεις του Αἰβαλιού, “το τετράγωνο πανί που βάζουνε στις βάρκες της Ανατολής, το λεγόμενο τέντα ή φούσκα ή σακολεβίσιο, το πρωτοῦρε ο Άη-Νικόλας, για να μην πνίγουνται οι άνθρωποι, γιατί είναι χαμηλό και φουσκωτό και ξεθυμαίνει ο αγέρας. Ο Άη-Νικόλας ἤρε και το τιμόνι με τα βελόνια, γιατί πριν οι άνθρωποι είχανε για τιμόνι ένα κουπί και για τούτο δεν ταξιδεύανε με τα πανιά στα όρτσα, δηλαδή καταπάνου στον αγέρα, αλλά μονάχα πρίμα και δευτερόπριμα”.¹²⁴

Στις παραδόσεις των Πελοποννησίων ο Κόντογλου μας πληροφορεί πως παρουσιάζεται ο Προφήτης Ηλίας, ως πρώην ναυαγός, που επειδή τον φόβισε και τον απογοήτευσε η θάλασσα με τις τρικυμίες

122 Οι Λωτοφάγοι Ένθ’ ανωτ. (*Αἰβαλί*, 1991:91). Αλλά ούτε από την άλλη εκείνη βάρκα που πολλά χρόνια αργότερα δανειζόταν ο Κόντογλου στο ελλαδίτικο ψαρεδοχώρι, όπου κατέφευγε τα καλοκαίρια για να ξεφύγει από την πινηγή ατμόσφαιρα της Αθήνας, δεν έλειπε το εικόνισμα τ’ Αγίου Νικολάου: “Επαιρνα ένα παλιό ψαλτήριο, που το ’χα μέσα σ’ ένα ντουλαπάκι κάτω από την πλώρη, κοντά στο εικόνισμα του Άη Νικόλα, και διάβαζα από μέσα και δάκρυζα” (Απλές Χαρές του Καλοκαιριού, Κόντογλου, 1987:47).

123 Ο Μπαρμπα-Μανώλης ο Βασιλές: *Αἰβαλί*, 1991:218.

124 Αρχαίοι Ανθρώποι της Ανατολής. Ένθ’ ανωτ. (*Αἰβαλί*, 1991:87).

της και το ναυάγιο που υπέστη, πήγε στη στεριά και τράβηξε μακριά από τη θάλασσα, κατά τα ψηλά βουνά, όπου ο κόσμος δεν είχε την παραμικρή ιδέα από θάλασσες και πλεούμενα, κ' εκεί, στην ασφάλεια των βουνοκορφών, έφτιαξε το σπίτι του.¹²⁵ Γι' αυτό τα εξωκλήσια του Προφήτη Ηλία βρίσκονται συνήθως πάνω σε λόφους και βουνοκορφές.

Η λαϊκή ευσέβεια των θαλασσινών εκφράζεται και στα ονόματα των πλεουμένων τους. Τα καράβια κι οι βάρκες συχνά φέρουν ιερά ονόματα· συνήθως της Παναγίας, που θεωρείται η “Άγκυρα των ναυτιλλομένων”,¹²⁶ του Αγίου Νικολάου ή άλλων Αγίων. “Τα καράβια μας έχουν γραμμένο απάνω στη μάσκα και στην πρύμη το γλυκύτατο τόνομά της” (σημ. ημ., της Παναγίας),¹²⁷ αναφέρει ο

125 “Άκουσα και μιαν άλλη ιστορία για τον Προφήτ' Ηλία στα μέρη του Μοριά: Μια φορά ταξίδεψε μ' ένα καράβι και τους έπιασε τρικυμία μεγάλη και πέσανε όξω και πνιγήκανε όλοι, εξόν από τον Προφήτ' Ηλία, που γλύτωσε και βγήκε στη στεριά· αλλά τέτοια τρομάρα επήρε από τη θάλασσα, σα στεριανός που ήτανε, που τράβηξε μακριά δίχως να κοιτάζει πίσω του, μ' ένα κουπί στον ώμο. Περπάτηξε κατά μέσα, όσο που δε φαινότανε πιο η θάλασσα, κ' έφταξε σ' ένα μέρος που 'χανε μαντρί κάτι τσομπάνηδες, και τους ρώτηξε ‘τ' είναι τούτο;’ δείχνοντάς τους το κουπί, και κείνοι του αποκριθήκανε πως είναι κουπί. Ακούγοντας έτσι, δε στάθηκε· μόνο πήρε πάλε δρόμο και περπάτηξε όλη τη μέρα, ως που έφταξε σ' ένα χωριό, και ρωτά πάλε ‘τ' είναι τούτο;’ και τ' απαντήσανε ‘κουπί’. Ευθύς κίνησε κι από κει και περπάτηξε κάμποσο, ως που έφταξε προς το βράδυ σ' ένα άλλο μέρος με βουνίσιους ανθρώπους και τους ρώτηξε πάλε ‘τ' είναι τούτο που βαστώ;’ και κείνοι τ' αποκριθήκανε ‘ξύλο!’ – γιατί δε γνωρίζανε από θάλασσα και δεν είχανε ξαναδεί κουπί ποτέ τους. Τότε για καταλάγιασε ο Προφήτ' Ηλίας και κάθησε σ' εκείνο το μέρος, κ' έχτισε το σπίτι του απάνου στα βουνά. Για τούτο λένε πως τα ρημοκλήσια του είναι όλα απάνου στις κορφές, μακριά από τη Θάλασσα” (Τα Μπουγάζια τ' Αίβαλιού. Ένθ' ανωτ., *Αίβαλί*, 1991:77–78).

126 Πρβλ. Φ. Κόντογλου, *Η Ευωδία της Παναγίας*, στο περιοδικό “Κιβωτός”, α.φ. 8, Αύγουστος 1952, σελ. 1.

127 Φώτη Κόντογλου: *Επί Σοι Χαίρει, Κεχαριτωμένη, Πάσα η Κτίσις – Η Κοίμησις της Θεοτόκου*. Περιοδικό “Ελληνική Δημιουργία”, Τεύχος 37, 15-8-1949, σελ. 280. Επίσης: “Τα καράβια βολτατζάρουνε στη δροσερή θάλασσα, ανοιχτά από τους κάβους πούναι χτισμένα τα μοναστήρια της, έχοντας στην πρύμνη σκαλισμένο τ' αγαπημένο και προσκυνητό όνομά της” (Του ιδίου, *Η Χαρά των Χριστιανών*. Στο ίδιο περιοδικό, Τεύχος 61, 15-8-1950, σελ. 273).

Κόντογλου. Και πάλι, “Τα Περισσότερα (σημ. ημ. καράβια) είχανε ονόματα από άγιους, και πιο πολύ της Παναγίας: Μεγαλόχαρη, Ευαγγελίστρια, Φανερωμένη, Γοργοεπήκοος, Μυρτιδιώτισσα κι άλλα. Από τους άγιους, τα πολλά είχανε γραμμένο στη μάσκα και στο καλκάνι της πρύμης τ’ όνομα τ’ Άγιου Νικόλα”.¹²⁸ Ο ίδιος ο συγγραφέας, όταν κάποτε στα νιάτα του έφτιαξε μια βάρκα, την ονόμασε “Αγία Παρασκευή” – το όνομα της προστάτιδος Αγίας της οικογενείας του.¹²⁹ Φαίνεται όμως ότι παλαιότερα κάποιοι ευλαβείς καπεταναίοι προσέθεταν στο όνομα του καραβιού τους και κάποια σύντομη ευχή ή προσευχή, αν λάβουμε υπ’ όψει την περίπτωση του Αϊβαλιώτη εμποροπλοιάρχου καπετάν-Στέλιου Καρνιαγούρου και της μπομπάρδας του, της οποίας “ο τάκος της πρύμης ήτανε εμορφοσκαλισμένος με πλουμίδια σοβαρά, σαν να ’τανε κανένα σκαλιστό προσκυνητάρι κανωμένο από μάστορη ταλιαδούρο, με δυο περιστερία που βαστούσανε με τις μύτες τους μια κορδέλα όπου έγραφε: ‘Τους μέλλοντας πλέειν διαφύλαξον, Κύριε’”.¹³⁰

Τις ατέλειωτες ώρες των ταξιδιών, οι θρεμμένοι από τη λειτουργική παράδοση της Εκκλησίας παλαιότεροι ναυτικοί μας, τις γλύκαιναν συχνά ψάλλοντας ό,τι θυμόντουσαν από τις εκκλησιαστικές ακολουθίες. Ταξιδεύοντας κάποτε ο Κόντογλου από τον Πειραιά για τη Μήλο μ’ ένα λόβερ είχε τη χαρά να βρεθεί με τέτοιους ναυτικούς. Έτσι μας διηγείται: “Ως να φτάσουμε στη Μήλο δεν στενοχωρέθηκα καθόλου, γιατί ταξίδευα με τέτοιους ανθρώπους, από τον καπετάν-Γιώργη ίσαμε τον μάρμπ’-Απόστολο. Η μηχανή μας βαστούσε το ίσο κ’ εμείς ψέλναμε. Δεν αφήσαμε Καταβασία, Εωθινό, Δοξολογία, Χερουβικό, Κοινωνικό”.¹³¹ Κι όταν το Καράβι σταμάτησε μεσοπέ-

128 Ύμνος των Καραβιών – Ξωτικά Αριστουργήματα (Γιαβάς, 1991:335).

129 “Σκαρώσαμε μια βάρκα έμορφη σαν την κοπέλα και τη βάψαμε με μεράκι. Ζωγράφισα και δυο γοργόνες στα μάγουλα, κ’ έγραψα και τ’ όνομά της: ‘Αγία Παρασκευή’” (Η Νοτιά: *Αϊβαλί*, 1991:303).

130 Ο Καπετάν-Στέλιος κι ο Βασίφ-εφέντης. Ένθ’ ανωτ. (*Αϊβαλί*, 1991:118–119).

131 Φουρτούνες στα Ξερνήσια: *ΘΚΚ*, 1990:124.

λαγα για να χαρούν τη θάλασσα μ' ένα μεσημεριάτικο κολύμπι, την ώρα που ο καπετάνιος κ' οι άλλοι έκαναν βουτιές και μακροβούτια, ο μπαρμπ'-Απόστολος πάνω στο καράβι αγίαζε τη χαρά τους ψάλλοντας το “Εν Ιορδάνη βαπτιζομένου Σου, Κύριε”.¹³²

Στα ημερολόγια των ναυτικών¹³³ ο Κόντογλου ανακαλύπτει ωραίες καταγραφές ευσεβείας. Στο ημερολόγιο, επί παραδείγματι του αντιναυάρχου Γεωργίου Σαχτούρη διαβάζει: “Παρασκευή, 25 Δεκεμβρίου. Εορτή των Γενεθλίων του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού. Αραγμένοι εις Ντάρδιζα με ήσυχον αέρα της τραμουντάνας, πλην με χιόνια. Αυτήν την ημέραν, διά το χαρμόσυνον της εορτής, το πρωί υψώνοντας την σημαίαν μας, ερρίχθη και μια κανονιά, καθώς και όλα τα ελληνικά εδώ αραγμένα το αυτό έπραξαν. Κυριακή, 15 Αυγούστου. Εορτή της Θεοτόκου. Εξημερώθημεν αραγμένοι. Υψώσαμεν τας σημαίας και ερρίξαμεν και από μίαν κανονιάν διά το χαρμόσυνον της ημέρας”.¹³⁴

Η ώρα του κινδύνου, τότε που σε λίγα λεπτά παίζονται όλα, και η περιουσία, και η ίδια η ζωή, είναι η ώρα που ξυπνούν μέσα στα βάθη της ψυχής του έλληνα ναυτικού όλες οι κρυμμένες κάποτε τον υπόλοιπο καιρό, καταβολές της πίστεως, της χριστιανικής ευλάβειας και ορθόδοξης Θεοσεβείας, σε αναζήτηση αγκύρας *ασφαλούς τε και*

132 “Κατά το μεσημέρι σβήσανε τη μηχανή και στάθηκε το καράβι για να κολυμπήσουνε ο καπετάνιος, ο μηχανικός κι ο μούτσος. Ανεβαίνανε και πέφτανε στη θάλασσα άλλος από το μπαστούνι, άλλος από τη ράντα, άλλος από τις σκαλιέρες. Τα νερά ήτανε κιάρα και τους βλέπαμε που παίρνανε βουτιά κάτω απ' το νερό και βγαίνανε ανοιχτά. Δελφίνια τριγυρίζανε γύρω στο καράβι, σα να θέλανε να παίξουνε μαζί τους. Ο ήλιος λαμποκοπούσε απάνω στα γαλανά νερά κ' η κουβέρτα ζεματούσε. Αυτοί κολυμπούσανε κι ο καπετάν-Απόστολος έψελνε: ‘Εν Ιορδάνη βαπτιζομένου σου, Κύριε...’ Όλη αυτή η σκηνή ήτανε πολύ έμορφη και παράξενη, Ελληνική: Να στέκεται το καράβι μεσοπέλαγα κ' οι ναύτες να κολυμπάνε, η θάλασσα γυαλί, ο ήλιος να αστράφτει από πάνω από το πέλαγο ως που έφτανε το μάτι μας, κι ο καπετάν Απόστολος να ψέλνει. Γύρω μας τίποτα, μήτε στερηά, μήτε πανί!” (Ενθ' ανωτ., *ΘΚΚ*, 1990:124–125).

133 Παραλείπω αναφορές σε ημερολόγια κουρσάρων ή ξένων θαλασσοπόρων που αφθονούν στα έργα της νεότητος – κυρίως – του συγγραφέα.

134 Η Αγιασμένη Επανάσταση: *Ρωμιοσύνη*, 1989:279.

βεβαίως,¹³⁵ για σωτηρία. Στο κείμενό του “Ένα καράβι μέσα σε φουρτούνα στη Μαύρη Θάλασσα”, βασισμένο – όπως υποστηρίζει – σ’ ένα παλιό χειρόγραφο του Καπετάν Αγγελή Σόνιου που έπεσε στα χέρια του,¹³⁶ ο Κόντογλου περιγράφει την εναγώνια στροφή των κινδυνευόντων ναυτικών προς τον Θεό, την αλληλοσυγχώρησή τους εν όψει του μεγάλου κινδύνου, την πίστη τους στην εξ ύψους βοήθεια, το τάμα και την ευχαριστία τους μετά από τη σωτηρία τους: “Οι ναύτες απελπίστησαν και είχαν πάρει εις τα χέρια των την εικόνα της Παναγίας και την ασπάζοντο, ασπάζοντο και μεταξύ των και εσυγχωρούντο. Ο λοστρόμος (...) επειδή δεν εγνώριζε να κολυμπά, επήρε εις την αγκαλιά του ένα μεγάλο σανίδι και το εφιλούσε και έλεγε: ‘Τούτο είναι το μνήμα μου’. Ένας άλλος εσήκωνε τα χέρια του εις τον ουρανόν και έλεγε: ‘Παναγία μου, πάρε την ψυχή μου, για να μην ιδώ το βάσανο που με περιμένει έως να πνιγώ’”.¹³⁷ Η Παναγία, κατά την ωραία λειτουργική έκφραση της θεομητορικής ευχής της Ακολουθίας του Αποδείπνου, είναι “η των απηλπισμένων μόνη ελπίς (...) η ετοίμη αντίληψις των εις Αυτήν προστρεχόντων και πάντων των Χριστιανών το καταφύγιον”.¹³⁸ Οι ναυτικοί θα το είχαν σίγουρα ακούσει πάμπολλες φορές στην εκκλησία. Πολλοί θα το είχαν πει κατ’ επανάληψη στις προσωπικές τους προσευχές. Την ώρα του έσχατου κινδύνου το ζουν. Η Παναγία είναι μαζί τους με το εικόνισμά Της. Σ’ αυτό προστρέχουν, το αγκαλιάζουν και το προσκυνούν, έσχατη καταφυγή τους για γλυτωμό και σωτηρία. Αλλά κι αν

135 Εβρ. 6, 19.

136 Την ίδια ακριβώς ιστορία αλλού ο Κόντογλου την παρουσιάζει ως διήγηση του μπαρμπα-Ηρακλή Γιαβάσογλου, ως προσωπική του εμπειρία (Φουρτούνες κι Αντάρτες: *Γιαβάς*, 1991:74–84). Δεν γνωρίζω εάν ο Ηρακλής Γιαβάσογλου ταυτίζεται με τον καπετάν Αγγελή Σόνιο και ο Κόντογλου για κάποιους λόγους τον αναφέρει τη μια με το ένα όνομα και την άλλη με το άλλο. Πάντως στο περιοδικό “Κιβωτός”, αρ. φ. 2/Φεβρ. 1952, παρουσιάζονται τα *Χειρόγραφα του Καπετάν Αγγελή* και ο ίδιος σε φωτογραφίες ως γέροντας κοσμικός, αλλά και ως Μοναχός.

137 ΘΚΚ, 1990:112.

138 *Ωρολόγιον το Μέγα*, έκδ. “Αστήρ”, Αθήναι 1974, σελ. 147.

ακόμη η – φυσική άλλωστε – ανθρώπινη δειλία τους φέρνει στην απελπισία, πάλι την Παναγία εκζητούν, Αυτή να πάρει την ψυχή τους, γλυτώνοντάς τους από τα βάσανα που προβλέπουν ότι θα προηγηθούν του θανάτου τους. Στης Παναγίας τα χέρια κι ο ίδιος ο θάνατος γλυκαίνει για τον πιστό· χάνει κάτι από την αποτρόπαιη στυγνότητά του. Ο αμοιβαίος ασπασμός της εν Χριστώ αγάπης και η αλληλοσυγχώρηση εν όψει του θανάτου αποτελεί αρχαία χριστιανική συνήθεια και θεμελιώδη αρχή του ορθοδόξου χριστιανικού ήθους. Είναι εκδήλωση αγάπης και ιλασμού, βασισμένη σε πλείστα σημεία της διδασκαλίας του Χριστού, καθώς και στη γνωστή σε κάθε Χριστιανό ρήση της Κυριακής προσευχής: “και άφες ημίν τα οφειλήματα ημών, ως και ημείς αφίεμεν τοις οφειλέταις ημών”,¹³⁹ καθώς και στη συνακόλουθη προειδοποίηση του Χριστού: “εάν γαρ αφήτε τοις ανθρώποις τα παραπτώματα αυτών, αφήσει και υμίν ο Πατήρ υμών ο Ουράνιος· εάν δε μη αφήτε τοις ανθρώποις τα παραπτώματα αυτών, ουδέ ο Πατήρ υμών αφήσει τα παραπτώματα υμών”.¹⁴⁰

Όταν ο καπετάν Αγγελής και οι ναύτες του διέφυγαν, μετά από οφθαλμοφανή επέμβαση της θείας δυνάμεως, τον άμεσο κίνδυνο να καταποντισθούν μεσοπέλαγα και πλησίασαν στην είσοδο του Βοσπόρου, εκείνος, θεοσεβής, όπως οι περισσότεροι карабоκύρηδες του καιρού του, εδόξασε το Σωτήρα: “Εδόξασα εξ όλης καρδιάς μου τον φιλόανθρωπον Θεόν και την εν κινδύνους ακοίμητον πρεσβείαν της Θεοτόκου. Και έψαλα εν κατανύξει εντός της καρδιάς μου την προσευχήν του Ιωνά: ‘Εβόησα εν θλίψει μου προς Κύριον τον Θεόν μου. Απέρριψάς με εις βάθη καρδιάς θαλάσσης, και πάντες οι μετεωρισμοί σου και τα κύματά σου επ’ εμέ διήλθον. Περιεχύθη μοι ύδωρ· άβυσσος εκύκλωσέ με εσχάτη. Και αναβήτω εκ φθοράς η ζωή μου προς σε, Κύριε ο Θεός μου’”.¹⁴¹ Ο καπετάν-Αγγελής πιστεύει ότι τον έσωσε ο Θεός διά των πρεσβειών της Θεοτόκου που είχαν επικαλεσθεί την

139 Ματθ. 6, 12.

140 Ματθ. 6, 14–15.

141 ΘΚΚ, 1990:117–118.

κρίσιμη ώρα. Ολοκάθαρα ορθόδοξο φρόνημα: Η Θεοτόκος πρεσβεύει σωστικά. Η μεσιτεία Της προς τον Υιό Της φέρνει τη σωτηρία. Άρα, τα ευχαριστήρια μοιράζονται μεταξύ του Σωτήρος Θεού και Εκείνης που εκίνησε την ευσπλαχνία Του. Η προσευχή του Ιωνά διαβάζεται στις εκκλησίες το Μέγα Σάββατο το πρωϊ κατά τον Εσπερινό του Πάσχα, που τελείται μαζί με τη Θεία Λειτουργία του Μεγάλου Βασιλείου. Ο καπετάν-Αγγελής την ήξερε σίγουρα από κει. Οι ευσεβείς ναυτικοί, ευρισκόμενοι τις άγιες μέρες στη στεριά, δεν έλειπαν από την εκκλησία. Και στην εκκλησία παρακολουθούσαν με δέος και προσοχή τα τελούμενα, για να αναπληρώσουν λες όσα έχαναν όσον καιρό ταξίδευαν στις θάλασσες. Έτσι, δεν είναι παράξενο ότι ο γερο-καπετάνιος του Κόντογλου θυμάται με ευχέρεια τα λόγια αυτά της Παλαιάς Διαθήκης, που τόσο ταίριαζαν στην περίπτωσή του.

Μετά από την προηγούμενη σωτηρία τους, πλησιάζοντας περισσότερο στο στενό του Βοσπόρου, οι πιο πάνω ναυτικοί κινδύνεψαν να εξοκείλουν στις ξέρες. Διηγείται ο καπετάν-Αγγελής: “Την στιγμήν εκείνην διέκριναν τα μάτια μου την εκκλησίαν του Αγίου Γεωργίου από τα δεξιά του μπουγαζιού, όπου είναι και το φανάρι και εδώ κρυσσα, και είπα εις την καρδίαν μου: ‘Άγιε μου Γεώργιε, η δεξιά του Υψίστου μας εγγλύτωσε από τόσους κινδύνους, και εδώ, εις την θύραν της σωτηρίας μας, να χαθούμεν;’”¹⁴² Η θέα του ναού του Αγίου κινεί τον πιστό σε προσευχή προς τον Άγιο (εν προκειμένω τον Άγιο Γεώργιο), με την ελπίδα ότι εκείνος θα σπλαγχνισθεί και θα επέμβει. “Και, ω του θαύματος! άμα εφθάσαμεν καταμεσής του μπουγαζιού, ευθύς έκοψεν ο άνεμος. Είμεθα άντικρυ και κοντά εις το μπουγάζι. Οι καϋμένοι οι ναύτες έβγαλαν τες σκούφιες των και εδόξασαν τον Άγιον Γεώργιον, και έταξαν να υπάγουν να τον προσκυνήσουν, με μίαν λαμπάδα. Όντως, μετά δύο ημέρας από το Βουγιούκδερε, επήγαμε με την βάρκα και εκάμαμε το τάμα μας.”¹⁴³ Ο Άγιος όντως, κατά την πίστη των ναυτικών, επενέβη. Το Θαύμα έγινε και πάλι. Οι ναύτες συγκλονίζονται, αποκαλύπτονται και δοξάζουν τον Άγιο

142 Ένθ’ ανωτ., ΘΚΚ, 1990:118.

143 Ένθ’ ανωτ., ΘΚΚ, 1990:118–119.

Γεώργιο που άκουσε την προσευχή τους κι ανταποκρίθηκε αμέσως. Και τότε τάζουν στον Άγιο. Μετά από τη σωτηρία τους. Όχι τάμα με χαρακτήρα συναλλαγής: δούναι και λαβείν. Αλλά τάμα ευχαριστήριο – απόδοση ευγνωμοσύνης στον ευεργέτη. Κι αμέσως, με την πρώτη ευκαιρία το εκπληρώνουν Σύμφωνα με την κοινή πεποίθηση, τη ριζωμένη βαθειά στην ψυχή των ευσεβών: “Εύξασθε και απόδοτε Κυρίω τω Θεώ”. Το σύνθημα στην ορθόδοξη λαϊκή θρησκευτικότητα στοιχείο του *Τάματος* αναφέρεται από τον Κόντογλου και αλλού. Μιλώντας λ.χ. για το νησύδριο της Αγίας Παρασκευής των Κυδωνιών και το ομώνυμο οικογενειακό τους Μοναστήρι, γράφει: “Η Αγία Παρασκευή είτανε ξακουσμένη ίσαμε μέσα στην Ανατολή για τα θάματά της, ίσαμε την Καισάρεια. Ανθρώποι από το Μπαλούκσερ, από το Σόμα, απ’ το Φρένελι, απ’ την Πέργαμο, από τη Μυτιλήνη, από τη Λήμνο, παγαίνανε με τάματα και γιαίαναν· αλυσσοδεμένοι ανεβαίνανε, με τα σωστά τους κατεβαίνανε. Ίσαμε τη Βραΐλα και το Σουλινά που παγαίνανε με τα καράβια οι Μοσκονησιώτες κ’ οι Αϊβαλιώτες, ίσαμε κει είτανε ξακουσμένη”.¹⁴⁴ Επίσης, στο κείμενό του “Οι Αρκάδες, τα παιδιά των βουνών”,¹⁴⁵ καθώς και σε διάφορα κείμενα αναφερόμενα σε ξένους θαλασσοπόρους, κουρσάρους κλπ., τους οποίους, ποιητική – προφανώς – αδειά, πιστώνει με συνήθειες και παραδόσεις ορθόδοξες.¹⁴⁶

144 Τ’ Αϊβαλί, τα Μοσκονήσια κ’ η αρχαία Ποροσελήνη. *Αστρολάβος*, 1975:53–54.

145 “Τη νύχτα, ξημερώνοντας του αγίου Γεωργίου, έκανε την προσευχή του και τον παρακάλεσε με δάκρυα να τότε λευτερώσει, τάζοντάς του πως, αν λευτερωθεί, να σφάζει κάθε χρόνο ένα βόδι στη γιορτή του και να το τρώνε μοναχά οι ξένοι χωρίς ν’ αγγίζει στο κρέας κανένας ντόπιος. Αζαφνα ένα δυνατό φως γέμισε το κελλί του κι ανοίξανε οι πόρτες της φυλακής, κι ο Καρούτσος εβγήκε κ’ έφυγε, χωρίς να πάρουνε είδηση οι γενιτσάρτοι που φυλάγανε (...) Έζησε (...) χωρίς να τον πειράζει κανένας, και κάθε χρόνο έκανε το τάμα του στον άη-Γιώργη, σφάζοντας στη μνήμη του μιαν αγελάδα, που την τρώγανε οι ξένοι. Και, πριν πεθάνει, άφησε παραγγελία στους κληρονόμους του να μην ξεχάσουνε το τάμα του” (*Ρωμιοσύνη*, 1989:292–293).

146 Π.χ. Περιπέτειες Απίστευτες του Μεντέθ Πίντο: (*Κόντογλου*, 1989:34), Αντώνης Πιγκαφέτας, ο Ρόδιος Ιστορικός του Μαγκελάνου, Αυτόθι, σελ. 75 και 101, Βασανισμένα Καράβια, Αυτόθι, σελ. 123, Οι Μαύροι και το Σκλαβοεμπόριο, Αυτόθι, σελ. 283 κ. ό.

Στο κείμενο “Ο Βοριάς του Δεκαπενταύγουστου”, ο Κόντογλου, περιγράφοντας ένα εικόνισμα του Αγίου Νικολάου που είδε σε κάποιο παραθαλάσσιο εξωκκλήσι, γράφει πως στο κάτω μέρος του βρίσκεται ζωγραφισμένο ένα θαύμα που έκανε ο προστάτης των θαλασσινών. Στο ένα μέρος εικονίζεται ένα καράβι σε άμεσο κίνδυνο σε ώρα τρομερής καταιγίδος κ’ οι ναυτικοί παρακαλούν με αγωνία τον προστάτη τους Άγιο, ο οποίος εμφανίζεται μέσα από τα σύννεφα και τους ευλογεί. Παραδίπλα εικονίζεται η θάλασσα γαληνεμένη, το καράβι απείραχτο κ’ οι ναυτικοί σώοι, που γονατίζουν μπροστά σ’ ένα εξωκκλήσι, κάνουν το σταυρό τους κι ευχαριστούν τον Άγιο που τους έσωσε: “Κατά το φαινόμενα”, συμπεραίνει ο συγγραφέας, “εκείνο το ζωγραφισμένο ρημοκκλήσι θα ’ναι τούτο το ίδιο, κι ο καπετάνιος θα παράγγειλε το κόνισμα του Αγίου Νικόλα, κ’ είπε στον αγιογράφο να ιστορήσει το θαύμα που έκανε στις 21 Νοεμβρίου 1786”.¹⁴⁷

Ένα ακόμα στοιχείο της λαϊκής θρησκευτικότητας των θαλασσινών ήταν η συμμετοχή τους στον εορτασμό των Θεοφανίων με το να πέφτουν στη θάλασσα, παρά το συνήθως δριμύ κρύο της εποχής (με τα δεδομένα, πάντοτε, του βορείου ημισφαιρίου), αμιλλώμενοι ποιος να βρει και ανασύρει από τα νερά τον Τίμιο Σταυρό. Ωραία σχετική περιγραφή είδαμε ήδη στο κεφάλαιο “Οι γιορτές στο έργο του Φ. Κ. – Θεοφάνια”, όπου, “θαλασσάνθρωποι, γεμιτζήδες,

147 “Ο Άγιος Νικόλας κάθεται στο θρόνι του, ταπεινός και καλοκάγαθος, ντυμένος με τα δεσποτικά του, με κοντά γένια, ηλιοψημένος σαν θαλασσινός. Με το ’να χέρι του βλογά τον κόσμο και με τ’ άλλο βαστά ανοιχτό το Ευαγγέλιο που γράφει ‘Δεύτε πάντες οι κοπιώντες και πεφορτισμένοι κα’ γώ αναπαύσω υμάς’. Στο κόνισμά του είναι ζωγραφισμένο στο κάτω μέρος ένα θαύμα που έκανε: Ένα καράβι παλεύει με τα κύματα κ’ η θάλασσα το καταπίνει, αστροπελέκια πέφτουνε, δαιμόνια είναι σκαλωμένα στις σκαλιέρες, κ’ οι ναυτικοί ντυμένοι με σαλβάρια και με φέσια, παρακαλούν τον Άγιο, που φανερώνεται μέσ’ από τα σύννεφα και τους βλογά. Πλάγι σ’ αυτή την ιστορία είναι ζωγραφισμένη μιαν άλλη, που παριστάνει τη θάλασσα ήσυχη σαν γυαλί, και το καράβι είναι απείραχτο, φουνταρισμένο κοντά σε μια στεριά μ’ ένα ρημοκκλήσι, κ’ οι θαλασσινοί είναι γονατισμένοι και κάνουνε τον σταυρό τους (...)” (Ο Βοριάς του Δεκαπενταύγουστου: *Aíβαλί*, 1991:299–300).

κοντραμπατζήδες, ψημένοι με τ' αλάτι"¹⁴⁸ βουτούσαν στα κατάψυχρα νερά στου Αγγελή τον Γιαλό για να ανασύρουν τον Τίμιο Σταυρό που έριχνε ο Δεσπότης, ενώ όλα τα πλεύσιμα, καράβια, καϊκια, βάρκες αμέτρητες, όλα γεμάτα από κόσμο, θαλασσινούς ιδιαίτερα και παιδιά, κύκλωναν το μέρος όπου ήταν ο Μητροπολίτης. Άλλη ναυτική παράδοση παλαιά, την οποία δεν την μνημονεύει μεν ο Κόντογλου, την μνημονεύει όμως ο Αλ. Παπαδιαμάντης,¹⁴⁹ ήθελε τα καράβια και καϊκια να αρχίζουν τους πλόες τους μετά από τη γιορτή των Θεοφανίων, που αγιάζονταν τα νερά.

δ. Καράβια, Καϊκια και Βάρκες

Ο Κόντογλου είχε μεγάλη αγάπη και θαυμασμό στα παραδοσιακά ξύλινα σκαριά με πανιά. Οι βάρκες, τα καϊκια και τα καράβια κάθε λογής ήταν η μεγάλη αγάπη του.¹⁵⁰ Τα θεωρούσε αληθινά έργα τέχνης.¹⁵¹ Αντίθετα, αντιπαθούσε τα μεγάλα σιδερένια κατασκευάσματα, τα

148 Τα Φώτα στ' Αϊβαλί Αυτόθι (*Aïbalí*, 1991:141).

149 "Η Πλανταρού ήρχισε τότε να μέμφεται πικρώς τον υιόν της διά την τόλμην και την αποκοτιά του. Τι ήθελε, τι γύρευε, τέτοιες μέρες, να κάμη ταξίδι; Δεν άκουε, ο βαρυνκέφαλος, τη μάννα του τι του έλεγε. Ακόμη τα Φώτα δεν είχαν έλθει. Ο Σταυρός δεν είχε πέσει στο γιαλό. Τον αβάσταχτο είχε; Δεν εκαρτερούσε ο απόκοτος δυο τρεις ημέρες, να φωτισθούν τα νερά, ν' αγιασθούν οι βρύσες και τα ποτάμια, να φύγουν τα σκαλικαντζούρια;" (Φώτα Ολόφωτα, *Άπαντα*, Τόμος Γ', Αθήνα 1984, σελ. 40–41).

150 Σημειώνει σχετικά ο Κώστας Σαρδελής: "Έχω στο νου μου μια φωτογραφία του Κόντογλου. Ο Φώτης καθισμένος κρατάει ανάλαφρα στα δάχτυλα των χειρών του ένα παλιό σκαρί με τις αρματωσιές του, φτιαγμένο για στολίδι από μερακλή τεχνίτη. Το κοιτάει με πολύ καημό, με πολλή νοσταλγία, με μια τρυφεράδα γυναικεία. Θα 'λεγα με ευλάβεια περισσή. Σα να 'ναι κανένα παλαιό εικόνισμα, που το βρήκε κείνη δα τη στιγμή και του διηγείται ιστορίες του παλιού καιρού. Και κείνος τις ακουρμαίνεται, όπως ο εγγονός τα παραμύθια του παππού. Είναι ο Φώτης σε κείνη τη φωτογραφία, σα να διαβάξει την ιστορία της πονεμένης Ρωμιοσύνης σε αρχαίο Συναξάρι" (*Σαρδελής*, 1982:114).

151 "Αυτά τα πλεύσιμα σταθήκανε από το πλέον θαυμαστά χειροτεχνήματα που έκανε η τέχνη του (σημ. ημ.: του ανθρώπου), η φαντασία του κ' η αγάπη του, συμigμένες όλες μαζί. Το καράβι το γέννησε η ανάγκη, μα αυτή η σκληρή, η αναισθητή, η αγέλαστη ανάγκη, μεταπλάστηκε, κατά κάποιον μυστηριώδη

βενζινοκίνητα, τα ατμόπλοια κ.τ.τ.¹⁵² Τον συγκινούσε το γεγονός ότι την κατασκευή των παραδοσιακών πλεούμενων εσφράγιζε έντονα το προσωπικό στοιχείο του караβοκύρη, το γούστο του και το μεράκι του: “Στα πρωτινά χρόνια ο κάθε καπετάνιος είχε το μεράκι του· όπως διάλεγε την κοπέλα που θε να ’παιρνε γυναίκα, έτσι διάλεγε και το σκέδιο του караβιού του, στο σκαρί και στην αρματωσιά”.¹⁵³ Λοιπόν, “το σκάρωνε με μεράκι, το αρμάτωνε με αγάπη, το ’βαφε έμορφα, και του ’δινε κ’ ένα καλό όνομα”.¹⁵⁴ Τον Κόντογλου απωθούσαν τα σύγχρονα μηχανοκίνητα (ατμοκίνητα, βενζινοκίνητα κλπ.), γιατί “οι μηχανές δεν μπορεί να είναι έμορφες επειδής γεννηθήκανε μοναχά από το μυαλό, μοναχά από τους κρύους λογαριασμούς και με σκοπό το κέρδος, δίχως να συνεργήσει σ’ αυτό

τρόπο, σε αγάπη, σε παλληκαριά, σε ενθουσιασμό, σε μεράκι, κι από ένα δεμάτι ξύλα, βουβό κι άψυχο, δίχως εμορφιά, δίχως πνοή, γίνηκε, σιγά-σιγά, το εμορφότερο έργο των χειρών του ανθρώπου, έργο τέλει, ολοζώντανο, που τον κάνει να το χαίρεται και να το θαυμάζει σαν να μην το έκανε αυτός. Το καράβι είναι σαν τον άνθρωπο, που ο Θεός πρώτα έπλασε το κορμί του κ’ ύστερα του φύσηξε την ψυχή ‘και εγένετο εις ψυχὴν ζώσαν’. Τα καράβια πρέπει να μούνε κοντά στις πιο έξοχες ζωγραφιές, κοντά στα πιο θαυμαστά αγάλματα, στα πιο μεγαλόπρεπα χτίρια. Τι λέγω; Εγώ θα τα ’βαζα απάνω απ’ όλ’ αυτά τα χειροτεχνήματα του ανθρώπου. Γιατί (...) τα καράβια είναι ζωντανά, γελάνε, κλαίνε, κάθονται συλλογισμένα, ένα πράγμα που δεν το ’χουνε τ’ άλλα τεχνουργήματα.” (Ύμνος των Καραβιών – Ξωτικά Αριστουργήματα: *Γιαβάζ*, 1991:329–330).

152 Στο σημείο αυτό ταυτίζεται με τον παλαιότερο ομότεχνό του, τον έτερο των “Αγίων των νεοελληνικών γραμμάτων”, τον Αλέξανδρο Μωραϊτίδη: “Κι αν εξυπνήση κ’ η σκούνα μια φορά! – Ν’ αρμένιζα μαζί της! Με τα πανιά! Το γνήσιον, το αληθές, το καθ’ αυτό ταξίδι. Με τα πανιά! Άρρητος ο πλους, αχόρταστος η απόλαυσις, τρυφερά η συγκίνησις. Με τα πανιά! (...) Με τον ατμόν είναι νόθος ο πλους. Μαύρη, κατάμαυρη αιθάλη σε αποπνίγει. Δεν προφθάνεις να ίδης, δεν προφθάνεις να φάγης, δεν προφθάνεις να κοιμηθής, δεν προφθάνεις να εξυπνήσης. Δαιμόνιος βόμβος, βόμβος συνταρασσομένου σιδηρού κόσμου, μαύρου κόσμου εν πυρίνη κοιλία” (Με τα Πανιά, *Τα Διηγήματα*, Τόμ. Β’, Αθήνα 1990, σελ. 229).

153 Τα Καράβια: *Αίβαλί*, 1991:259.

154 Ύμνος των Καραβιών – Ξωτικά Αριστουργήματα. Ένθ’ ανωτ., *Αίβαλί*, 1991:335.

καθόλου η καρδιά, η ζέστη της αγάπης και το αίσθημα, που γλυκαίνει πάντα την κρυάδα του λογαριασμού”.¹⁵⁵ Ακόμη, ο συγγραφέας αγαπούσε τα καράβια και τα φτωχοκαϊκά, γιατί τα έβλεπε σαν μια εικόνα της Ρωμιοσύνης, με τη φτώχεια της και τα βάσανά της, αλλά και την ομορφιά της ψυχής της, την ευσέβειά της, την αξιοπρέπεια και την περηφάνεια της.¹⁵⁶ Από την άλλη μεριά, μαγευόταν από τη θέα των πανιών και τη μεγαλοπρέπεια που έδιναν στο πλοίο. Πίστευε ότι δεν υπάρχει ούτε στη στεριά ούτε στη θάλασσα κανένα πράγμα που να ‘χει τη μεγαλοπρέπεια που είχε ένα καράβι με πανιά, “την ώρα που αρμένιζε στα όρτσα, βάζοντας μπάντα με φρέσκο αγέρα (...) Τα πανιά του, σαν να ‘τανε φτερούγες κανενός αρχάγγελου, φουσκώνανε στον φρέσκον αγέρα, και το κάνανε να γέρνει

155 Ένθ’ ανωτ., *Aïβαλί*, 1991:331

156 “Τ’ αγαπώ αυτά τα καράβια, προ πάντων τα φτωχοκαϊκά. Γιατί εκειπέρα βλέπεις τη ρωμιοσύνη τη βασανισμένη, μα που δεν χάνει το κέφι της και το μεράκι της, ύστερ’ από τόσα μαρτύρια που τράβηξε και που τραβά ακόμα. Σαν εικονίσματα είναι οι καθρέφτες πίσω στην πρύμη, κ’ έχουνε γραμμένο τ’ όνομα του κάθε καϊκιού, σκέτο είτε ζωσμένο με λουλούδια και με κορνίζες πλουμισμένες. Πολλά αρχοντοκάραβα έχουνε και σκαλίσματα με πλουμιά και με γοργόνες. Τόνα γράφει ‘η Ελεούσα’ Χίος, τ’ άλλο γράφει ‘η Παναγία’ Θεσσαλονίκη, τ’ άλλο ‘Άγιος Γεώργιος’ Λιτόχωρο, τ’ άλλο ‘Χρυσοπηγή’ Σελίνου Κρήτης, τ’ άλλο ‘Αρίων’ Μυτιλήνη, τ’ άλλο ‘Άγιος Ισίδωρος’ Θάσος, τ’ άλλο ‘Αγία Βαρβάρα’ Σάμος, τ’ άλλο ‘Άγιος Νικόλαος’ Τρίκερι κλπ. Απάνω στην κουβέρτα καθονται και κουβεντιάζοντε ή τρώνε το φτωχικό φαγί τους οι ναύτες, είτε δουλεύουνε δρασκελίζοντας λογίων-λογίων πράγματα, νεροβάρελα, καρπούζια, ξύλα, πετσία, κάρβουνα, κανάτια, κρεμμύδια, καφάσια, κασόνια, πούναι φορτωμένο το καϊκι τους. Απάνω στο καμπούνι, στην πλώρη, γανγίζει κανένας σκύλος δεμένος, στεκάμενος απάνω στο καπόνι της άγκουρας. Ξεχωρίζει και κανένα καντήλι αναμμένο στα εικονίσματα, μέσα στην κάμαρα. Ένας μούτσος μαύρος σαν αράπης πλένει τα πιάτα, και κουβεντιάξει με κάποιο άλλο παιδί που πουλά σιγάρα απάνω στο μουράγιο. Στα φτωχοκαϊκά βλέπεις και κανένα γέρο θαλασσίνο με γένεια σαν τ’ άγιου Νικόλα, είτε δυο-τρεις γυναίκες με μαύρα τσεμπέρια, που κάθονται πικραμένες σαν την Παναγία. Ένα κοριτσάκι βαστά ένα γατί στην ποδιά του και το χαϊδεύει, κ’ είναι και τα δυο τρομαγμένα τα ματάκια τους. Τι πονεμένη φυλή πούναι η ρωμιοσύνη! Τι τυραγνισμένη! Φτωχή και χαροκαμένη!” (Καϊκια και Καραβοκύρηδες – Έμορφα σκαριά κι Αρματοσιές που Άλλοτε Στολίζανε τη Θάλασσα: ΘΚΚ, 1990:77–78).

παλληκαρίσια πλαγιασμένο στο πλευρό του, και ν' ανεβοκατεβαίνει απάνω στα κύματα, αμπώχνοντας τα νερά περήφανα, ζωσμένο με αφρούς, γεμάτο δόξα και μεγαλείο".¹⁵⁷ Γι' αυτό στενοχωριόταν που τα δημιουργήματα της μοντέρνας τεχνολογίας παραγκώνισαν βαθμηδόν τα παραδοσιακά πλεούμενα, που το καθένα είχε τη δική του χάρη και προσωπικότητα, κ' έλεγε με νοσταλγία: "Τι γινήκανε κείνα τα παράξενα σκέδια, πλήθος αμέτρητο! Τι μπρίκια, τι γολέτες, τι μπομπάρδες, τι τσερνίκια, τι σακολέβες, τι λόβερρα, τι πένες, τι αχταρμάδες, τι λεύκες, τι μπραντούσκες, τι περαμάτες, τι γκαγκαλήδες απ' τη Μαύρη Θάλασσα, με γυριστές, καμαρωτές πλώρες, ίδιες οι μύτες των Λαζών, μ' ένα κομμάτι προβιά απάνου στο κοράκι! Αυτά ήτανε τα μεγάλα. Αμέ τα μικρά, η αθερίνα, σόγι-σόγι, ψαράδικα, περάματα, φελούκες, κουρίτες, τρεχαντήρια, μπατέλα, τράτες, άλλο σαν ντροπαλή κοπέλα, άλλο σα φουσκωμένη χήνα, άλλο σα γουρούνι, άλλο σαν κορκόδειλας, άλλα με διάφορα σκέδια σαν άνθρωποι, ειδών-ειδών!"¹⁵⁸

Η κατασκευή μιας βάρκας ή ενός καϊκιού απαιτούσε, όπως είπαμε, την προσωπική συμμετοχή του ιδιοκτήτη, ο οποίος και έβαζε στο σκάφος τη σφραγίδα της προσωπικότητάς του. Το σκαρί ήταν το δικό του σκαρί. Εξέφραζε το περιεχόμενο της ψυχής του, την καλαισθησία του, τις ιδιοτροπίες και τα μεράκια του, ακόμη και την πίστη και ευσέβειά του. Ο Κόντογλου είχε και προσωπική εμπειρία: "Είχα σκαρώσει μια βάρκα μαζί μ' έναν карабоμαραγκό. Την πολεμούσαμε από το καλοκαίρι. Κόψαμε όλα τα στραβόξυλα από τα δέντρα που 'χε το βουνό μας, στήσαμε τις πόστες, τα ποδοστάματα, βάλαμε το σωτρόπι (...) Σκαρώσαμε μια βάρκα έμορφη σαν την κοπέλα και τη βάψαμε με μεράκι. Ζωγράφισα και δυο γοργόνες στο μάγουλα, κ' έγραψα και τ' όνομά της: 'Αγία Παρασκευή'. Πίσω, απάνω στον τάκο, έγραψα ένα τραγούδι: 'Όποιος δεν είναι μερακλής πρέπει για να πεθάνει, γιατί σε τούτον τον ντουινά τον τόπο μόνο

157 Ύμνος των Καραβιών – Ξωτικά Αριστουργήματα: *Γιαβάζ*, 1991:336.

158 Τα Καράβια: *Αϊβαλί*, 1991:261 και 265.

πιάνει”¹⁵⁹ Πολλοί караβοκύρηδες ήταν ιδιαίτερα περιποιητικοί απέναντι στο σκάφος τους, το έβαφαν συνέχεια και το στολίζαν: “Η μανία τους ήταν να το βάφουνε και να το ξαναβάφουνε, να ζουγραφίζουνε γοργόνες στη μάσκα, ψάρια στα όκια ή να γράφουνε λογής-λογής τραγούδια στην πρύμη: ‘Στη σκότα του τουρκέτου μου σ’ έχω ζουγραφισμένη / σίντα μπουντάρω τα πανιά, σε βρίσκω μπερδεμένη”¹⁶⁰ Πολλά σκάφη αντικατόπτριζαν την αρχοντιά του ιδιοκτήτη τους, όπως η μπομπάρδα του καπετάν-Στέλιου του Καρνιαγούρου, που “ξεχώριζε ανάμεσα στα λογής-λογής πλεούμενα, που μερμηγκιάζανε μέσα στο λιμάνι, έμορφο σκαρί, αρχοντικό σαν τον καπετάνιο της, βαμμένο με μεράκι, καθαρό, κουβέρτα καθρέφτης, πανιά πάντα καινούργια, ξάρτια, άγκουρες, καδένες, όλα σαν ζωγραφιστά. Ο τάκος της πρύμης ήτανε εμορφοσκαλισμένος με πλουμίδια σοβαρά, σαν να ’τανε κανένα σκαλιστό προσκυνητάρι κανωμένο από μάστορη ταλιαδούρο, με δυο περιστέρια που βαστούσανε με τις μύτες τους μια κορδέλα οπού έγραφε: ‘Τους μέλλοντας πλέειν διαφύλαξον, Κύριε”¹⁶¹ Τις ομορφιές αυτές και την αρχοντιά, όσο έβλεπε να κυριαρχούν πια τα “βαπόρια”, τα δύσμορφα και άχαρα (όπως τα έβλεπε) μηχανοκίνητα σιδεροκατασκευάσματα, τα οποία κάποτε αντί για όνομα έχουν πάνω τους μονάχα έναν κατάψυχρο αριθμό, τις νοσταλγούσε όλο και περισσότερο κ’ έλεγε: “Πού είναι τα έμορφα γράμματα που στολίζανε άλλη φορά τα καράβια; Πού είναι τα έμορφα σκαλίσματα στον τάκο, που παρασταίνανε γλάστρες με λουλούδια, πουλιά, θερία, δερφίνια, ψάρια, ακόμα κι Άγιους, σκαλισμένα με τη σγόρπια από μερακλήδες ταλιαδόρους; Πού είναι κείνες οι γοργόνες που στεκόντανε σαν ζωντανές στη μύτη της πλώρης; (...) Πούναι εκείνα τα έμορφα χρώματα που ήτανε βαμμένες οι

159 Η Νοτιά: Ένθ’ ανωτ., *Αϊβαλί*, 1991:303–304.

160 Τα Καράβια. Ένθ’ ανωτ., *Αϊβαλί*, 1991:259. Επίσης: “πολλά είχανε σκαλιστά πλουμίδια στην πρύμη κι όμορφες κούκλες και γοργόνες στην πλώρη, κάτω από το μπαστούνι, και στολίδια γύρω στις τρύπες της άγκουρας” (Υμνος των Καραβιών: *Γιαβάς*, 1991:335).

161 Ο Καπετάν-Στέλιος κι ο Βασίφ-Εφέντης: *Αϊβαλί*, 1991:118–119.

κουπαστές, τα ζωνάρια, τα όκια σε σχέδιο ψαριού, τα σκαλίσματα με τα πλουμίδια, οι γοργόνες με τα στηλωμένα μάτια, με τα μαύρα ξέμπλεκα μαλλιά, με τα γυμνά στήθια, τα πλουμίδια του τιμονιού: (...) Πού πάνε όλα αυτά τα μεράκια πούχανε οι θαλασσινοί μας, να στολίζουνε σα νύφη το καράβι τους;”¹⁶² Όσον αφορά στις γοργόνες, τα θαλάσσια τέρατα (μισές γυναίκες – μισά ψάρια) που αναφέρει κατ’ επανάληψη ο συγγραφέας ότι ζωγραφίζονταν ή σκαλίζονταν πάνω στα καράβια, πρόκειται, ως γνωστόν, για πλάσματα της λαϊκής μυθοπλασίας, που αναδείχθηκαν σύμβολο για τον Ελληνισμό.¹⁶³ Οι γοργόνες για πολλούς απλοϊκούς ανατολίτες θαλασσινούς φαίνεται ότι ήταν μια ψηλαφητή πραγματικότητα. Κάποιοι απ’ αυτούς πολλές φορές λέγανε στον Κόντογλου: “πως είδανε γοργόνες να λιάζονται, για να βουτάνε στ’ ανοιχτά δίπλα στη βάρκα”.¹⁶⁴

Είναι αξιοπρόσεκτη η ομοιότητα και η συνέχεια, την οποία παρατηρεί ο συγγραφέας να υπάρχει στα σχέδια και την αρματωσιά των καραβιών, από την αρχαιότητα μέχρι το Βυζάντιο έως την εποχή του: “Σε κάποια σκαριά της Ανατολής βαστούσανε τα παλιά σκέδια, από τα βυζαντινά, κι ακόμα από τ’ αρχαία ελληνικά χρόνια, και στο σκαρί και στην αρματωσιά, όπως ήτανε οι γκαγκαλήδες της Μαύρης

162 Ζέστη στο Λιμάνι... – Τριγυρίζοντας στο Καρβουνολίμανο: *ΘΚΚ*, 1990:100–101.

163 Η γοργόνα ως σύμβολο έχει κεντρική θέση και στην ποίηση του Γ. Σεφέρη. Είναι πολύ αξιοπρόσεκτα για την περίπτωση μας όσα σχετικά επισημαίνει ο μελετητής του Χρήστος Αντωνίου: “Η ‘γοργόνα’ είναι το ποιητικό σύμβολο του ελληνισμού με την αλεξίκακη δύναμη του πολιτισμού του, με τη γόνιμη στεριανή και θαλασσινή παράδοσή του και κυρίως, με την ιδανική ηθική, αισθητική και θρησκευτική αίσθηση, η οποία στο κέντρο της έχει την ‘ανθρωπιά’. Στο σημείο αυτό η ‘γοργόνα’ ταυτίζεται με τη ‘Γοργόνα Παναγιά’ της λαϊκής μας παράδοσης. Ακόμα πιο πέρα, επειδή ο ελληνισμός είναι, για τον Σεφέρη, ‘η άλλη όψη του ανθρωπισμού’ του, η ‘γοργόνα’ αποκτά ένα γενικότερο πανανθρώπινο χαρακτήρα: γίνεται σύμβολο όλων εκείνων των ελληνικών πολιτιστικών αξιών που διαδόθηκαν στον κόσμο, αρχικά από τον Μεγαλέξαντρο κι αργότερα με τους γνωστούς τρόπους, και γύρω τους έδεσε ο ευρωπαϊκός πολιτισμός” (Αντωνίου, 1991:96–97).

164 Αρχαίοι Ανθρώποι της Ανατολής: *Αϊβαλί*, 1991:87.

Θάλασσας, τα τουμπάζια, οι μπρατσέρρες, οι μπομπάρδες, οι σακολέβες, οι λεύκες του Τσανάκ-Καλέ, οι τράτες, οι κουρίτες, οι αχταρμάδες κι άλλα (...) Κ' οι αρματωσιές είχανε σε πολλά αρχαίο σκέδιο, σαν τους δρόμωνες που αρματώνανε οι Βυζαντινοί και σαν τα τρεχαντήρια, τις σακολέβες κι άλλα”.¹⁶⁵ Αρχαϊκές ήταν και οι βάρκες των πιο φτωχών θαλασσινών των τελευταίων χρόνων του Αϊβαλιού, που “στην κουपाστή είχανε τσατάλια, δηλαδή διχαλωτά ξύλα από κλαδιά δεντρών με δυο και τρία διχάλια, για να βάζουνε το κατάρτι, την αντένα, τα κουπιά, το καμάκι και την απόχη· από κει κρεμάζανε και κανένα καλάθι, το μισό μέσα στο νερό, για να ’ναι ζωντανά τα ψάρια και τα θαλασσινά που πιάνουνε. Οι αγκουρές τους ήτανε αρχαίες και στο σκέδιο και στην ονομασία, λεγόμενες τριχάλια”.¹⁶⁶

Η ατμόσφαιρα του ταρσανά όπου κατασκευάζονταν ή επιδιορθώνονταν με αρχαϊκές μεθόδους οι βάρκες, τα καϊκια και τα άλλα παραδοσιακά πλεούμενα, είχε το δικό της χρώμα, που τραβούσε σαν μαγνήτης τον Κόντογλου, από την παιδική του ηλικία, οπότε, με τους φίλους του, όταν έφευγαν από το σχολείο, στριφογύριζαν ανάμεσα στα πόδια των караβομαραγκών που εργάζονταν: “Άλλοι πελεκούσανε με το σκερπάνι τα μαδέρια, άλλοι κορφολογούσανε, άλλοι καλαφατίζανε με τη ματσόλα, τακ-τοκ-τακ! Σαν τα τραβούσανε έξω απάνω σε κάτι μακρυνά και χονδρά δοκάρια που τάχανε αλείψει με ξύγκι, τα λεγόμενα ‘βάζα’, πηγαίναμε και ’μείς και σπρώχναμε τις μανέλλες στον αργάτη. Φωνές! Πανηγύρι μεγάλο!”¹⁶⁷ “Βοηθώντας” έτσι κι αυτός με τον τρόπο του, είχε ταυτόχρονα την ευκαιρία να καμαρώνει τους ανθρώπους της θάλασσας που αγαπούσε κι εθαύμαζε, για να μπορεί αργότερα με δύναμη περιγραφής να μας κάνει κοινωνούς του παιδικού ενθουσιασμού του: “Καπετάνιοι με βρακιά και με πλατιά ζωνάρια, караβομαραγκοί, καλαφάτηδες, όλοι ξυπόλυτοι, ηλιοψημένοι, μ’ ένα μαντίλι στο κεφάλι, σαν κουρσάροι, γεμιτζήδες,

165 Ύμνος των караβιών: *Γιαβάς*, 1991:335.

166 Οι Λωτοφάγοι: *Αϊβαλί*, 1991:90.

167 Καϊκια και Караβοκύρηδες: *ΘΚΚ*, 1990:80.

μούτσοι φάτσες λογιών-λογιών, πολεμούσανε ίδια μερμήγκια ανάμεσα στα καϊκια, που ήτανε αραδιασμένα τόνα πλάγι στάλλο (...) Μαύρος καπνός ανέβαινε από τα καζάνια, κι από τους μασαλάδες που καίανε τις κοιλιές των караβιών για να τις παστρέψουνε, και σκοτείνιαζε τον ήλιο. Η μυρουδιά της πίσσας γέμιζε τον αγέρα (...) Άλλοι πελεκούσανε, άλλοι κάνανε την κάρφωση με μπακιρένια καρφιά, άλλοι βράζανε τις πίσσες και παλαμίζανε με τα μαλαχτάρια, άλλοι ζουμπάρανε τα καρφιά (...) Τι ειρηνική ζωή! Τι παράδεισος!”¹⁶⁸ Εικόνες που χαρακτήριζαν τη ζωή των ανθρώπων της θάλασσας για πάρα πολλούς αιώνες, όμως ξεθωριάζουν πια όλο και περισσότερο με το πέρασμα του χρόνου.

Συμπερασματικά, το θαλασσινό στοιχείο παίζει καταλυτικό ρόλο στο έργο του Φώτη Κόντογλου και αγκαλιάζει όλες τις μορφές ζωής και σε όλες τις εκφάνσεις της. Πλούσιες είναι οι αναφορές στο φυσικό στοιχείο της θάλασσας με “πίνακες” που αναπαρασταίνουν τις ομορφότερες και ζωντανότερες στιγμές του θαλασσινού στοιχείου. Φυσικά στόχος του συγγραφέα δεν είναι να “φωτογραφήσει” το φυσικό πλαίσιο, αλλά περισσότερο να πλαισιώσει το ανθρώπινο στοιχείο, το οποίο ζει και εργάζεται κοντά του. Η συχνότητα αναφορών στα παραπάνω, στο έργο του Κόντογλου, είναι απεριόριστες και στη παρούσα εργασία προσπαθήσαμε να εξετάσουμε περισσότερο κάποιους λαϊκούς χαρακτήρες που αναδύονται από τις αφηγήσεις του καθώς επίσης και τον τρόπο με τον οποίο η ζωή τους είναι δεμένη με τις βάρκες, τα καϊκια και άλλα θαλάσσια “ξύλα”, όπως θα έλεγε ο Κάλβος. Αν υπάρχει όμως κάτι το οποίο ξεχωρίζει στη σχέση ανθρώπου και θαλάσσιας φύσης και αγκαλιάζει το όλο με μια ιδιαίτερη ένταση είναι η πίστη, η θρησκευτικότητα και γενικότερα η ευσέβεια, η οποία κατακλύζει την ανθρώπινη ψυχή κάθε φορά που έρχεται σε επαφή με το θαλασσινό στοιχείο. Η ιδιομορφία του Κόντογλου έγκειται στο γεγονός ότι αυτού του είδους η θρησκευτική έκφανση δεν παίρνει το χαρακτήρα μιας τονισμένης επίδειξης, αλλά αντίθετα είναι δεμένη με την καθημερινή

168 Ένθ. ανωτ.

ζωή και την ανάσα των δουλευτάδων σε βαθμό που θαλασσινές πνοές, πνοές της βιοτικής μέριμνας και θεϊκές πνοές του Δημιουργού “ανασαίνουν” μαζί διευρύνοντας το ναό του ενθάδε και του επέκεινα.

Βιβλιογραφία

Αϊβαλί, 1991

Κόντογλου, Φ., *Το Αϊβαλί η Πατρίδα μου*. ΣΤ΄ έκδοση. Εκδόσεις “Αστήρ”.

Αντωνίου, 1981

Αντωνίου, Χρ., *Ο Κόσμος της Γοργόνας – Θέματα και Μορφές της Λαϊκής Παράδοσης στο έργο του Σεφέρη* (Ερμηνευτική προσέγγιση). Έκδοση “Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο”, Αθήνα.

Αστρολάβος, 1975

Κόντογλου, Φ., *Ο Αστρολάβος*. Β΄ έκδοση. Εκδόσεις “Αστήρ”, Αθήναι.

Γιαβάς, 1991

Κόντογλου, Φ., *Γιαβάς ο Θαλασσινός κι άλλες ιστορίες*. Δ΄ έκδοση. Εκδόσεις “Αστήρ”, Αθήναι.

ΘΚΚ, 1990

Κόντογλου, Φ., *Θάλασσες, Καϊκια και Καραβοκύρηδες*. Γ΄ έκδοση. Εκδόσεις “Εστίας”, Αθήνα.

Καρκαβίτσας, 1973

Καρκαβίτσας, Α., *Απαντα*, Τόμος Β΄, Αθήνα.

Κόντογλου, 1987

Κόντογλου, Φ., *Ευλογημένο Καταφύγιο*. Εκδόσεις “Ακρίτας”.

Κόντογλου, 1989

Κόντογλου, Φ., *Αδάμαστες Ψυχές*. Ζ΄ έκδοση. Εκδόσεις “Αστήρ”, Αθήναι.

Κόντογλου, 1995

Κόντογλου, Φ., *Θάλασσες, Καϊκια και Καραβοκύρηδες*. Εκδόσεις “Αρμός”, Αθήνα.

ΜΚ, 1975

Μνήμη Κόντογλου. Εκδόσεις “Αστήρ”, Αθήνα.

ΠΚΒ, 1986

Κόντογλου, Φ., *Πέδρο Καζάς, Βασάντα κι άλλες ιστορίες*. Γ΄ έκδοση, Αθήναι.

Ρωμιοσύνη, 1989

Κόντογλου, Φ., *Η Πονεμένη Ρωμιοσύνη*. Ζ΄ έκδοση. Εκδόσεις “Αστήρ”, Αθήναι.

Σαρδελής, 1982

Σαρδελής, Κ., *Η Ρωμιοσύνη και ο Φώτης Κόντογλου*. Εκδόσεις “Αστήρ”, Αθήναι.

Σεφέρης, 1984

Σεφέρης, Γ., *Μέρες*, Τόμος Β΄, Αθήνα.

ΦΑΛ, 1994

Κόντογλου, Φ., *Φημισμένοι Άνδρες και Λησμονημένοι*. Β΄ έκδοση. Εκδόσεις “Αστήρ”, Αθήναι.

ΦΚΕΔ, 1995

Κόντογλους Φώτης – Εν Εικόνη Διαπορευόμενος. Εκδόσεις “Ακρίτας”, Αθήνα.

ΦΚΣΑ, 1998

Φώτης Κόντογλου – Σημείον Αντιλεγόμενον. Εκδόσεις “Αρμός”, Αθήνα.

Χαρκιανάκης, 1985

Χαρκιανάκης, Σ. Σ., *Εν Γη Αλλοτρία Ι*. Δόμος, Αθήνα.

Χαρκιανάκης, 1986

Χαρκιανάκης, Σ. Σ., *Η Άμυνα των Νηπίων*. Αγροτικές Συνεταιριστικές Εκδόσεις, Θεσσαλονίκη.

Χαρκιανάκης, 1989

Χαρκιανάκης, Σ. Σ., *Διάκριση Πνευμάτων*. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.

Χαρκιανάκης, 1992

Χαρκιανάκης, Σ. Σ., *Στη Δοκιμή του Φέγγους*. Δόμος, Αθήνα.

Χαρκιανάκης, 1998

Χαρκιανάκης, Σ. Σ., *Επιφυλάξεις*. Δόμος, Αθήνα.